

Гордій Коцюба

ПЕРЕД ГРОЗОЮ

РОМАН¹

7

Як же сталося, що веселий швець Скуйбіда, якого Шостак покушав багатством, опинився у рудокопах?

Одержавши за садибу гроші й перебравшись на нове призначення у містечку, Скуйбіда, перш за все, з'їздив у Катеринослав. Звідти привіз чоботи жінці, не прості, а сап'янові, на підківках, і собі, й дитині, а ще шовкову хустку в квітах, кашеміру на плаття, і всяких гостинців. А тоді скликав кричорізьких шевців і справив бучне новосілля. Три дні шевці, добрі мастаки випити, гуляли, мед і вино жлуктали. Вони їли за Скуйбіду, ніби в дальню путь випроводжали, кропили його і обполіскували, шевський леп і дьоготь обмивали. Три дні горілка рікою лилась. Скуйбіда наливав і підливав, припитував і пританцьовував, а на четвертий, ще голова в хмелю, вернувся до Маріори:

— Що, жоно моя премиленна, будемо далі робити?

У Маріори заграла циганська кров у жилах, і вона, не довго думавши, сказала:

— От що зробимо, прелюбезний муж. Давай купимо коня і поїдемо у світ, навідаємось до табору, де я колись росла, батюшка провідаємо, гостинця повеземо.

Скуйбіда почухав потилицю. Не дуже йому хотілося показуватись у табір, з якого він зманив собі жінку. Але надворі весна, сонце миле, усе пахне й цвіте,— хіба ж гріх у таку пору поїздити по степах! І Скуйбіда,— недарма ж він замолоду любив блукати, за долею ходити,— відповів, не вагаючись:

— Як хочеш, жінко, то й поїдемо.

Він купив у захудалого панка, п'яниці і картяра, баского коня—останній панків скарб, і возок, і справив до нього хатину. А тоді узяв краму, зеленого діагоналю і всяких гостинців, узяв дружину й дитину, і виїхав за Ігулець на степову дорогу.

А степ широкий, і круглий, і синій, як небо. Дорога рівна, зелена, як килим, м'яка і безкрайна, як Дунай-річка. „Немає краю тихому Дунаю“. Коник весело затанцював, возок зарипав, покотився, і вони пірнули у простір.

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 9, 1937 р.

Вони їхали дні й тижні, на ярмарки завертали, і так спинялися на заїжджих дворах. У людей про життя-буття розпитували. „Світу багато, а поночі жить“,—говорив один старець на ярмарку, з довгою, білою бородою. „На віку, на довгій ниві—і добра і зла“—говорив другий і хитав головою. „Велике діло гроші,—казав третій,—а ще більше правди.“

Вони слухали, чарочкою підкріплялися і далі їхали.

Скільки вони їхали днів, Скуйбіда і лік загубив. Може й тижні, може три. Аж ось степ почав мінитися, ніби повужчав, і на дорогу вибігли веселі та зелені, як рута-м'ята, виноградники, потяглися білі під очеретом хати і розписані, і розмальовані, як казкові світлиці, молдавські погребі при дворах. Скоро вони опинилися на околиці міста, на широкому майдані, де стояли шатри й напнуті халабуди, де вештались діти, крутилися собаки.

Тут Скуйбіда спинив коня й пішов у табір пошукати Маріоріного батечку. Кузьма Невгомонний, чорний як вугілля, циган, староста і коваль, сидів у кузні і, замість привітання, сипнув на нього іскрами спід молота.

— Ти, харцизяко, дочку з табору зманив, циганського племінного плоду убавив, з тебе ніякого прибутку немає. Чого ти сюди прийшов?

Але він пом'якшав, коли Скуйбіда кинув йому кусок діаманта. І вже зовсім здобрів і поплескав по плечах і Данила, і Маріору, і їх дочку, Мар'янку, побачивши халабуду з циганськими стинцями й коня.

— Харош у тебе кінь,—позаздрив Кузьма. Він брав його за морду, дивився у зуби і в розумні очі, плескав долонями по крупу і тикав пужалом у красиві, пружинисті ноги. Він відходив і підходив, цвѣюхав батіжком і цмокав губами. Навколо нього цвірінькали дорослі й підлітки, і як горобці пухали й стрибали діти. Жадібні вогники заіскрилися в очах старого цигана. Він випряг коня, стрибнув на нього і зніс з табору. Повернувся він не скоро, вйокаючи і нокаючи, а кінь чмихав і важко дихав.

— Кінь у тебе добрий, тільки трохи наче порчений, в мене кращий,—похвалився Кузьма. Він кудись метнувся і скопивив свого високого коня, з довгою, мов у жирафа, шиєю, скочив на нього і з галасом проскакав у кінець табору й назад.

— Мій кінь чистокровний,—сказав Кузьма, сплигнувши з коня, — арабської породи. Таких коней може один, два всю округу знайдеться. Якщо ти додаси червінців, я тобі приміняю його. Скільки даєш? Бий!—простяг свою долоню.

Скуйбіда відступив і відповів байдуже:

— Я кіньми не менжую. Обійдусь і своїм.

— Я тобі, Даниле, як своєму, хочу зробити послугу, сказав невдоволено Кузьма,—а там, як знаєш.—І він відійшов обох коней до ясел.

Кілька днів Скуйбіда гостював у таборі, куштував молдавську вина, всілякі, а що Маріора скоро мала родити, то вирішив вертатися назад. І здивувався: його кінь — чудовий конун, опустив свою гордовиту голову, і ледве-ледве переступав ногами.

— Кінь твій, таки, видко, порчений, — сказав Кузьма. — Що ти даси сто карбованців, я візьму його собі на шкіру дам тобі свого арабського. Ну! Давай руку. — І схопивши, вилала за руку, плеснув його по долоні.

Данило покрутив головою. Але кінь чмихав, сопів і важко іхав.

— Ти цим конем додому не доїдеш, — говорив Кузьма. — Я хочу виручити тебе з біди. Я вже тобі уступлю. Давай п'ять і запрягай. Це не кінь, а вихор. І не оглянешся, домчить вас додому.

Він вихваляв свого коня і вмовляв Данила, діти цвірінькали крутились навколо, і Скуйбіда збентежений поглянув на Маріору.

— Про мене, Даниле, — сказала Маріора, — нам треба скоріше їхати. І батечко, може, правду говорять.

І Скуйбіда неохоче, тільки б одчепитись, ударив Кузьмі долоню, кинув червінці і взяв його коня. Але проїхавши стільки верст, кінь упав і не встав. Скуйбіда тикався, мисля, — що діяти у голому степу? Побідкавшись, він залишив коня, взяв на плечі дитину і потяг з Маріорою навмання степом. Сяк-так доплентався до ближчої станції і поїздом повернувся додому.

Незабаром Маріора народила сина. Скуйбіда покликав Шостак у куми й справив бучні хрестини. А там непомітно навітряла зима, і Скуйбіда здивовано помітив, що його кашук порожнів. „Казав же я, що гроші полова, дмухнув вітер і розвіяв, так і вийшло“, — заспокоював він себе. Але Маріора встала до цього інакше. Вона вилаяла його й засмутилась: „Що ж тепер робити? З чого жити з дітьми? Зима ж надворі!“ — наказала йому сідати на стілець та знов братись до шевцювання.

Але Скуйбіда не згодився. Братися за шевство? Знову втратити дратву, тулити ті шкарбуни? Хай йому трясця! Він шукає собі іншої роботи.

— Знайдеш ти її, сидючи у хаті, — допікала Маріора. — Чули ж, як ти шукаєш.

— Не журися, жінко, — відповідав він спокійно, — ще набиримось. Аби шия — ярмо буде.

Одного разу, коли Маріора почала шпетити його, нагомонів Шостак. Він забіг ніби мимохідь, хрещеника провідати. Але проте більше цікавився кумою. Маріора, після дитини, поплодшала, поздоровішала, її смаглясте обличчя, що за вагітності трохи зблідло, взялося рум'янцем. А жовті сап'янові

чобітки і квітчастий платок на плечах надавали їй мальничого вигляду.

— Ну й кума! — Шостак поглядав на неї, крутив вуса все вихваляв красуню-кumu. — І не надивись! Розцвіла, мак, як пишна рожа!

Маріора слухала, усміхалася й ніяковіла. Але Скуйбіда хмрився, губи йому смикалися, — не подобалися йому Шостак слова. Помітивши це, Маріора заговорила про буденні спра-

— Пожили трохи, порозкошували, грошики процвинули, а тепер похмілля наступає, хоч зуби на полицю клади. Мої Филімон Митрофанович порадив би для кума підходящу роботу? Чи не допоміг би десь улаштуватися?

Шостак і здивувався і ні. Ніби цього і сподівався. Перевели? Швидко. А грошики мають велику силу. Шкода. А він звичайно охоче допоможе кумові, чим зможе. Чи не служив кум у солдатах? Їм потрібний на руднику вічний стражник, склади охороняти, ну і взагалі...

Він не докінчив своєї думки, бо Скуйбіда злісно засміяв і перебив його ображеним тоном:

— Щоб вам краще спалося? Облиш свої жарти, кум Скуйбіда хоч і бідний, а на таку роботу не піде.

— Чого ж? Робота чиста і легка, при власті можна сказати, — почав Шостак переконувати кума, та побачивши його вигляд, замовк, і тільки додав: — А то можна щось інше.

Він зирнув на Маріору, лукава думка майнула в його очі і він знову заговорив.

— Дирекція рудника постановила завести рудничну крамницю, де робітники могли б собі купувати крам усякий, бакалію та взуття. Ну, є думка поїхати в Катеринослав, взяти краму і товару для постолів. Треба тямущу людину. Чи не поїхав би кум? Щось заробив би.

Скуйбіда погодився. І вони виїхали, як умовились, у Катеринослав: Шостак залізницею, а Скуйбіда рудничною хурою. Там вони вештались по базару, їздили по крамницях і складах, торгувались, домовлялись. Шостак бігав кудись і звертався. Нарешті навантажили на підводи ящики з бакалією і шкіру, і вирушили назад. Шостак — залізницею, а Скуйбіда хурою.

Скуйбіда вже вибрався з міста, вже виїхав на криворізький шлях, коли раптом почув позаду кінський тупіт: шляхом мчало двоє вершників, при шаблях, тільки підкови: цок-цок! Порівнявшись з підводою, вони круто повернули замилені коней і запитали, чи не проїжджала тут підвода з труною.

— З труною?..

— Ти на вухо слабкий? З труною! Уранці з будинку Чечелівці пропав студент, політик, якого хотіли заарештувати. Кажуть, його якісь чорти у труні вивезли. Ти куди їдеш? що везеш?

Скуйбіда неохоче зняв брезент. І хоч ніякої труни, видно, не було, але стражники скочили з коней і заходилися пересувати ящики. Раптово один висмикнув спід ящика кілька кольорових папірців і, прочитавши „Пролетарі всіх країн...“, кричав:

— Так і ти з політиками в одну дудку граєш! Агітацію розводиш! Де ти взяв?— І ogrів його нагаєм по плечам.

Скуйбіда зіщулився, розвів руками. Звідки? А хіба він знає? Він приїжджав по крам з хазяїном, тепер вертається назад, нічого, ні сном, ні духом не знає. Може хтось навмисне вкинув. Раптом він згадав, що до хури підходив Шостак з такимсь типом.

— Ти дурнем не прикидайся!— рикнув на нього поліцейський,— повертай назад, там розберуть!

Це трапилося так несподівано, що Скуйбіда тільки розводив руками та кліпав очима. Він почав доводити, сперечатися і проситись. Але, побачивши над собою занесену нагайку, прозрів, що тут не переливки, і повернув коня.

А Шостак тим часом приїхав додому, а ввечері забіг до Скуйбіди і поклав на стіл пряники.

— Данило їде з хурою, за день-другий буде, так передає дітям гостинця. А це вже я від себе для куми.— Він витяг з кишені разок простенького намиста.

— Давно збирався купити. Воно тобі дуже до лица, кумо. Така вже молодиця, що хоч удруге заміж віддавай. Хе-хе!

Маріора покрутила разок у руках і байдуже віддала назад Шостакові.

— Ну й кум! І тут пожалкував. І доброго намиста не міг купити.

Шостак зробив невинний вигляд. Йому ж продавали за добре, за коралове. От шахраї! Ну, він привезе іншим разом добре. Для куми він постарается, для куми він нічого не пожаліє. І він по-парубоцькому штовхнув її плечем.

— Сідай, кумо, посидимо, поговоримо!

Маріора відступила. Їй ніколи. Їй треба малого годувати Мар'яну укладати. Хай кум заходить іншим разом, як Данило приїде. І вона вийшла до другої хатинки, де верещав дитинний плач.

Шостакові нічого не лишалося, як піти звідси. Він грюкнув з досади дверима й вийшов з дому.

Минуло кілька днів, а Скуйбіда все не повертався. Маріора занепокоїлась. Вона вже хотіла навідатися на шахту, може там що знають, як до неї знову з'явився Шостак.

— Данила немає?— запитав він спокійно.— Загулявся десь, швидко. Він, такий, твій Данило, кумо. Від нього всього можна чекати. Йому на все наплювати, і що жінка молода сидить дома, виглядає, і що діти.

Гнів на легковажного чоловіка спалахнув у Маріориних

грудях. Вона от-от готова була вибухнути страшними словами, і враз стрепенулась: перед її очима блиснуло золото.

— Коли чоловік забуває, то хоч кум пам'ятає,— сказав Шостак, тримаючи на широкій долоні маленьку чорну, оксамитом обтягнуту коробочку з золотими сергами всередині. Скажеш і тепер не таке? Ти будеш у них, як писанка!

— Сідайте, куме, спасибі вам, що не забуваєте,— сказала Маріора, подаючи стілець. І доки вона носилася з коробочкою, доки роздивлялася на серги та приміряла, Шостак поставив на стіл пляшку портвейну.

— Вип'ємо, кумо, по чарочці, щоб серги повік золотилися та щоб нашому кумові там добре гикнулося.

Образа на чоловіка знову взяла Маріору за серце, вона присіла до столу і пригубила чарочку. Іскристе, як мед, пахуче вино сподобалося їй, і вона випила й другу. Шостак підсунувся ближче до куми, поклав руку на плече, хотів ніби щось сказати, і якось непомітно рука його сповзла за пазуху.

— Ти, куме, туди нічого не клав, то й не лазь, а то кум побачу, розкажу,— насварилася Маріора пальцем, чи то жартуючи, чи то серйозно, і спробувала одсунутися.

Але пахуче вино ударило їй хмелем у голову, чорні очі заискрилися, вона смикнула плечима, і не встигла опам'ятатися, як Шостакова рука знову упала за пазуху. У ту ж мить у дверях загуркотіло і в хату увійшов Скуйбіда з батіжкою під пахвою. Шостак сіпнув рукою, схопив пляшку і замимри.

— Ну, куме, вип'ємо по чарочці, щоб наша доля нас випустила, як ото в пісні. А я наче знав, що ти прийдеш сьогодні, і пляшечку приніс. Де ж ти так забарився?

Обличчя Скуйбіди побагровіло, стало страшним. Тепер він усе зрозумів.

— Ти, бузувіре, мене чекав? А хто краще знає, де я загулявся? Чи не ти це підстроїв?— Він схопив батіг товщиною кінцем пужална наперед, і ступив до столу.

— Та що ти, куме, не вихмелився, чи здурів? Тьху тебе. Я вже тобі і роботу придумав підходящу,— почав Шостак. Але Скуйбіда ударив пужалном по столу, пляшка затанцювала й полетіла на підлогу, разом з дзвоном і брязкотом скла від чарочки. В цю мить за дверима, в хатинці скрикнув малий... Скуйбіда стрепенувся, а коли озирнувся, Шостак і слід простиг.

— Ти там гуляєш, волочишся,— крикнула Маріора,— а мені чарочки з кумом випити не можна. Ну, бий мене, бий!— І вона, випроставшись, стала посеред кімнати.

— Будеш ти в мене по ниточці ходити!— Скуйбіда розпустив батіжок. Але за дверима знову закричав малий, і Скуйбіда схаменувся.

— Хай мої вороги так гуляють,— одказав він понуро.— Ід

дитини.— Він важко опустився на лаву, охопив руками лаву і застиг. Так і просидів цілісіньку ніч.

А вранці Маріора побачила на його чолі ще одну глибоку розну і похмурий спокій на обличчі.

— Ось тобі, жінко, гроші,— передав він їй спорожнілий, кількома червінцями, гаманець,— а я піду пошукаю роботи.

Він вийшов до рудника, до колишньої своєї садиби, усної залізничними коліями, перетятої звалищами породи та уступами руди, і тут зустрівся з управителем. Розмаріца знав колишнього шевця і спитав, чого він тут блукає.

— Шукаю вчорашнього дня,— відповів Скуйбіда, і додав:— роботи треба, та не знаю, за що взятись.

— Може хочеш у шахті робити?

І Скуйбіда став рудокопом.

А що ходити з містечка на роботу і далеко й незручно, побливо в негоду, то він поставив собі коло ярів за смітними і звалищами халупу,— обчество відвело шматок невдочі. Тут, у цій халупі, він і жив тепер із своїми дітьми. Найстарша, чорноока Мар'яна варила обід, прала і обшивала шати кілька років тому, як умерла). Старший син, тринадцятирічний Івась, чорний як циган, ходив у школу, а менший, п'ятирічний Петрик, безтурботно гасав з хлопцями по ярах.

8

Була неділя. У цей день поблизу рудника закладали, в ім'я святого Филімона, церкву, і піп Макавейський мав правити молебень. Шахта не робила, і Сергій за всі дні висиплявся.

Він прокинувся пізно. Крізь маленьке віконечко прокрадалося сонце. Сергій, уперше за своє перебування на шахті, побачив світло денне, сонце й своє житло, і вжахнувся. До того непривітним видалося воно йому при денному світлі! Рудна, зовсім потемніла від часу і випарів штукатурка пошкарбувалась, голі стіни там і там світили облупленими шпарилами, як занедбана коняка ребрами. Густе павутиння цілими нитками звисало по кутках, мокриці та прусаки зграями плазували по цементованій підлозі.

Люди вже порозходились. Лише в кутку за столом сиділо кілька чоловік й тихо про щось гомоніли.

Сергій устав з койки, убрався, поснідав, і подумав про Скуйбіду й смагляву його доньку. Але поглянув на свої викривлені, зовсім розвалені чоботи, на блаженський піджачок, і знітився. Чи ж личить у цьому в гості йти! Хіба ж можна в такому лахмітті людям на очі показуватися! Та вона ж, подумав про гостроязику дівчину, кепкуватиме з нього, вона раз у раз відсахнеться від нього, ще й засміє. Ні, краще вже потерпіти, почекати до другої получки, може щось справить

і тоді вже піде. Але що робити зараз? Куди піти, де себе діти? Він замислився. Раптом у барак ускочив Панчоха, він нападпитку, картуз набік, один вус униз, другий угору, стопаю, і заверещав п'яним голосом:

— Гуляємо, хлопці, сьогодні свято!.. Он стовп уже закручують, розвагу для вас готують, а ви тут сидите. Ой, пан чи пропав... Гуляємо!..

Він злегка похитувався і притупував і вимахував довгими вітряковими крилами, руками. І враз, побачивши Сергія, витиснувся і зашипів:

— І ти тут? і на свято не йдеш? Ах ти ж стерво. Ти з людьми не вмієш жити, старого шахтьора, свого артильного, а тебе на роботі держить, не вмієш шанувати...

Він витяг з кишені пляшку з недопитками й стукнув ногою об стіл.

— Гуляємо, хлопці! Сам пан директор розрішає і оте Амвросій благословляє. Ану! — він повернув голову до Сергія. — Тобі ще нагадувати. Ах ти ж сукин... Марш за горілку, а то макітру тобі розіб'ю! — замахнувся пляшкою.

Сергій і сам не раз думав, що доведеться таки Панчуху у нову получку могорича поставити, раз уже так заведе, але брутальне поводження артильного образило його. Він затіпався з обурення, але відскочив, — не зв'язуватися ж з ним. Кинувши на нього гнівний погляд, він вискочив за барак і спинився вражений.

Там, за бараками, на просторі стирчав високий і стрункий як корабельна щогла, сосновий стовп, щойно вкопаний, — біля нього ще утрамбовували землю. А навколо вже зібрався великий гурт шахтарів, — чекали на початок розваг. Які саме розваги відбудуться? — ніхто не знав. Говорили, що директор улаштовує їх на честь урочистої події і що сам Шостак розпочати ці розваги.

День видався гарний: ясний, тихий, блакитний. Сонце грало ласкаво, в повітрі над майданом летіло тонке, блискуче, сонячне проміння, павутиння. Стояло бабине літо. Жінки в зимі білили хати й зокола.

І чудовий погожий день, і загадковий характер розваг, усе це підіймало настрої, викликало різні припущення й догадки. Люди з чеканням поглядали то на сонце й на стовп, то за виселок, де закладали церкву, і звідки мусив прийти Шостак. Нетерпеливі починали свої розваги. Ось з'явився в гурті гармошка й загомоніла. Хтось вигукнув: — Танцюймо! Повесели наші душі! — і шуплий, з сивими бровами парубок, у коротких штаних, картуз набік, вийшов у колону і повів плечима і пустився, приспівуючи:

Доля следом за тоской,
А ты старый за водой,
А сама то я в шинок.

І вдаючи з себе п'яну бабу, він робив гримаси, вихилявся надком і передком.

Чарка первая колом,
А вторая соколом,
Баба в пляс пошла вконец,
А за нею молодец.

Веселий регіт охопив натовп. А Тимоша, поважно і артистично, ніби не його це торкається, плутов ногами, витанцюював і приспівував, під жартівливі звуки гармошки.

Сергій залюбки стежив за жвавими рухами білобрового танцюристи, поглядав на його короткі штани,—ніби десь побачив його. „Та це ж дубовобалчанський“, зрадів він, впізнавши веселого хлопця, що вмовляв безробітних іти до Колачевського. Йому стало веселіше, наче він побачив свого старого товариша.

Сергій хотів уже був звернутися до нього, та раптом хтось крикнув: „Ідуть“, і всі обернулися.

До них наближався Шостак, у чорному сюртуку, урочистий, пиховитий. Цибулясті очі усміхалися, виголені щоки блиснули, як начищені чоботи. Він став коло людей, привітався, а тоді розстебнув сюртук, подивився на золотий годинник і заговорив високомовно:

— Наше товариство, не в примір іншим, як добрий пастир, опікується про своїх робочих і спасіння їхніх душ. От і тепер заклало храм, де робочий чоловік зможе послухати слово божє і воздати богові молитвою за його любов і щедроти.

Він поправив довгі козацькі вуса, підняв очі на стовп, ніби вивів їх до неба, і заговорив далі:

— Наше товариство, щоб відзначити урочистий день, вирішило улаштувати для вас свято і розваги. Поперше, кожен з вас може получить тут по чарці горілки й по пиріжку, а потім, вдруге, кожному, хто злізе на вершечок цього стовпа, дарують по одному карбованцю...

Натовп загув, як бджоли на пасіці. Хтось вихваляв Шостака. Хтось обурювався. Аж ось з'явився столик, і горілка, і короб пиріжків. Веселий гомін розійшовся по майдану, Шостак, певний своєї сили, плеснув у долоні.

— Хто перший? Хто хоче показати своє вміння і заробити карбованця? Виходь. Давай перший!

Натовп завагався. Люди несміливо презиралися, поглядали то один на одного, то на стовп, то на Шостака.

Ось вийшов опецькуватий, у важких башмаках, парубчина. Він озирнувся, зніжковів, поплював на долоні, і, вхопившись руками за стрункий і сковзкий, мов виполірований стовп, повільно й важко подряпався вгору. Лізти було важко. Він раз-у-раз сповзав вниз, затримавшись, відпочивав і знову підіймався. От він уже на середині; ще трохи зусилля і він

досягне вершечка, та раптом хлопець зірвався і полетів уні на землю.

Вибухи сміху, сполучені з дотепами і глузуванням, привели невдачу. Сипались поради і зауваження. Шостак почав, що номер удався і ще раз ляснув у долоні. Нових очих спіткала та ж сама доля, що й першого, і в гурті почали сперечатися:

— Я кажу, що вобщє не можна добратися, і тільки люди дражнять,— заговорив один.

— Чого не можна? Лазять і вище,— запротестував другий.—От, приміром, ворона як високо своє гніздо в'є, а відірають. Треба тільки когось льохкого.

— Чого льохкого? Треба чижолого. Чижолій буде краді триматися.

— Чижолій? Ніколи. Чижолій як упаде, може убитись. Оти спробуй.

— Сам ти спробуй.

Сварка наростала і Шостак торжествував. Раптом виступив Тимоша, скинув піджачок, черевики, обняв ногами стовп і легко почав підійматись угору. От він повзе все вище і вище. Уже добра половина лишилась позаду. Уже руку притягає до вершечка — чи багато ще? Натопи притих, зацікавлені враз загав радісними вигуками.

— Маладець,— сказав Шостак.

Сергій поглядав на щасливого переможця. У нього навіть жилки затрусились. Так йому раптом закортіло й собі видітись на стовп. Він згадав як колись лазив на високі сосни під Черкасами, і подумав: „Чого б не спробувати і тепер Карбованець на землі не валяється, може б черевики скоріше справив“. Він скинув чоботи й піджачок, увійшов у коло й став до стовпа.

— Маладець,— похвалив і його Шостак, як тільки Сергій спитився назад.— А тільки хто ж з вас спритніший? Хто дужчий?

Йому хотілося далі розважатися. Він думав, щоб його утнути. Раптом лукава усмішка з'явилась на його підстаркуватому обличчі, і він сказав:

— Треба вам помірятись силами. Хто кого двічі підкладе на землю, той і дужчий. Дужчий дістане ще карбованця, а його барак відро горілки. Ну, починайте! — і ляснув у долоні.

Сергій поглянув недовіжливо на Тимошу, насторожившись і опустив очі, потім знову підняв і, не рухаючись, сказав задумливо:

— І ти тут робиш?

Тимоша теж скоса позирнув на Сергія, переступив з ноги на ногу, завагався.

— І я...

Шостак нетерпеливо хитнув головою, ударив у долоні.

— Ну ж, починайте!

— Гляди, Тимоша! — крикнув хтось з гурту, — своєї губернії не осором, покажи нашу силищу!..

Тимоша спід лоба поглянув на войовничого земляка і, лишившись нерухомим, опустив очі. Сергій полегшено зітхнув, відійшовши, почав взуватися. Але раптом у коло вскочив панчоха і напустився на нього:

— Так ти людей розважити не хочеш і хазяйської волі не слухаєш? Я ж тебе! — Він замахнувся довгою рукою, Сергій одскочив, спіткнувся і зачепив Тимошу. Хтось закричав: "Хлопці, наших б'ють!", і в повітрі засвистіли кулаки. Барак пішов на барак.

Шостак потер долоні і поважною ходою, розгладжуючи кінці вуса, пішов до свого будинку.

Сергій, мов м'яч, літав серед натовпу. Удари сипались за ударами. Зрештою він не втримався і впав шахтарям під ноги.

Спочатку він чув, як по ньому тупцювали важкими чобітьми, як навколо нього борсались, падали і, схопившись, знову билися. Потім в його очах усе затуманилось, завертілось, затяглося густою запоною. Згодом ніби проясніло, і він побачив коло себе Скуйбиду і кількох рудокопів. Вони схилились над його головою, когось лаяли і обурювались, а потім понесли його в барак у ліжко...

9

Цілий тиждень Сергій провалявся в баракі, ледве видихав. А коли звівся на ноги, першою його думкою було: їхати відси. Їхати негайно, доки не зробили його тут калікою на все життя. Але куди? У Ростов до земляка? Чи може краще в Катеринослав і там пошукати слюсаря Чорномора?

Він вийшов з баракі прогулятися на повітрі і навмання побрів у бік шахти. Тут він зустрівся з Скуйбідой. Той ішов річки. За спиною блиска, на плечі вудочки, а в руці сачок з лискуною рибою. Скуйбіда гордовито, як вояка трофеї, виставляв на показ свою здобич, і радо привітав Сергія.

— А що очунав? оклигав? наївся панських пиріжків? Довго пам'ятатимеш? — докоряв він йому напівжартома, напівсердито. Сергій червонів і відмовчувався. Він почував себе ніяково. І надало ж йому, справді, встряти в ту прокляту гру, позарити на карбованця. Потім сказав:

— Хай їм чорт усім! Думаю брати рощот, бо все одно добра тут, бачу, не буде, і робота така, що бодай її... і артільник усе присікується.

— Ти хочеш тікати? — перебив його Скуйбіда, — не поспішайся, братку. Ходімо до мене. Донька зварить уху, а там поміркуємо.

Сергієві не так тієї ухи хотілося, як побачити, може в стані, чорнооку дівчину. Вони рушили виселком на Сахалі. Там, за звалищами і смітниками, коло ярків, під горбами тупілося кілька низеньких халуп. Біля однієї халупи, під черницею, обсадженої акаціями і вишнями, Скуйбіда спинився і крикнув у двір:

— Мар'яно!

У Сергія серце тріпнулося. „Мар'яно?!“ „Її звуть Мар'яно? Йому стало і радісно і боязко. „Як то вона зустріне?“ А Мар'яна не показала, не відгукнулася, і вони увійшли в халупу. У кімнаті, через кухню, за столом сидів чорномазий Івась з книжками і робив уроки, а менший, руський Петрик вовтузився на земляній підлозі з котом, крутив йому хвоста.

— Крутиш?— батько торкнувся рукою руської голови Петрика і спитав де Мар'яна.

— Мар'яно немає, пішла кудись,— відповів Петрик, підвівши великі сірі, як у батька очі, і знову схопив кота, який хотів був дременути.

— Пішла? Ну ми самі,— мовив спокійно Скуйбіда.

Посадовивши гостя на лаву, він заходився у кухні чистити та полоскати рибу. Сергій озирнувся. Невелика кімната просто обставлена, нагадала йому батьківську. Дерев'яні з широкими бильцями ліжка біля глухої стіни, дві широкі лави вдовж стін з віконечками, стіл у кутку й ікони на покуті. Але рушники з червоними півниками, розвішані над дзеркалом і просто на кілочках коло дверей, і білі завіски на вікнах, і горщечок з квітами прикрашали убоге житло, свідчили про чиюсь дбайливу руку. „Певне то вона прибирала“ подумав Сергій.

Він придивлявся і прислухався, чи не чути Мар'яни? Потім узяв товсту з чорними палітурками книгу, що лежала на лаві за столом, на покуті, і розгорнув навмання. Але увійшов Скуйбіда з засмаженою на сковородці рибою, що шипіла, шкварчала й скидалася, як жива, і сказав:

— Як постарієш, і тебе мучитиме безсоння, і ти не маєш під рукою ні тютюну, ні порошка, і ніякого іншого зілля снотворного, тоді можна брати й біблію, а покищо ти молись і тобі треба жити.

Він звелів покласти біблію назад, дістав з шаховки у кухні пляшку, нарізав хліба і запросив Сергія до столу. А коли вони пили по одній і по другій і закусили смаженими карасями, Скуйбіда повів мову про справу:

— Так ти хочеш їхати у Катеринослав або в Ростов? Де маєш там знайти свою долю? Думаєш, там тебе чекають. Будь ласка, мовляв, приїжджай до нас. Дідько пухлого там потрібний, коли ти голяк, а в руках у тебе самі мозоли і ніякого ремесла.

— А куди ж податися? Де шукати кращого? — перепитав Сергій зниженим голосом.

— Де шукати?

Порізане глибокими борознами чоло Скуйбіди нахмурилось. Руді й кошлаті брови спали йому на очі. Він помовчав, похмурив густу й цупку, від руди почервонілу бороду і знову відняв брови.

— Я прожив не багато й не мало, — заговорив він тихо, розважно. — За моїми плечима п'ятдесят років лежить. Я бачив багато світу. Замолоду я сходив херсонські степи, бував в Одесах і Ростовах, і в Бесарабію мене носило. Я тинявся по базарах і ярмарках, і тринадцять років круглих, як копійка, кобачу руду. Я бачив багато людей, прислухався до їхніх пісень, до їхнього життя придивлявся, і скрізь, братку мій, воно однаково.

Він укинув у рот чарочку, заїв крихітками хліба, узявсь долонею за ліву щоку і завів хрипкуватим голосом:

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієть свій ум голоза,
Всякого прихоті волять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс.

— Скрипить щось мій струмент. — Скуйбіда розчаровано потягнув рудою бородою. — Треба прочистити, підмазати. — Він поклав ще одну чарочку, покашляв, сплюнув червоною, як кров, слиною, поклав праву щоку на долоню і взяв високим голосом:

Всякий, хто вище, той нижчого гне,
Дужчий безсилового давить і жме!
Бідний багатого — певний слуга.
Корчиться, гнеться перед ним, як дуга,
Всяк, хто не маже, той дуже скрипить,
Хто не лукавить, той ззаду сидить.

Він спустив долоню і похитав головою.

— От і шукай, братку, де краще. Скачи хоч до Кракова, скрізь біда однакова. Скрізь воно так, як ото в пісні: дужчий безсилового давить і гне.

Сергій важко зітхнув і посмутнів. Неначе враз насунула на нього чорна хмара і заступила йому світ і все навколо.

— Як же жити? — простогнав він у розпачі, і очі його стали великими й наляканими.

Скуйбіда якусь хвилину дивився у вікно і поволі жував хліб, потім обличчя його наче проясніло, і він мовив поважно, поном людини, що багато передумала й зазнала лиха:

— Я тобі ось що скажу, братку. Не треба ганятися за зомом. Багатство бо калічить людей, робить з них хижаків і мерзотників. Не треба родичатися з багатими, бо вони зне-

важать тебе, і обдурять, і обернуть тебе на лакузу. Не треба — А що ж треба? — скрикнув Сергій, наче хотів почути відповідь на болючі і тривожні мислі.

— Треба бути людиною, — відповів Скуйбіда, — бо буває чесною людиною, братку, не легко. Життя наше жорстоке, скрізь панують Шостаки та Розмаріци. У них багатство, і сила, і слава. Вони запаскудили тут землю, обкрутили людей, і роблять з них нікчем і Панчох. Вони обплутали нас усіх, забрали життя у полон. Вони... щоб вони повиздыхали з усього своїм родом і кодлом, щоб і насіння од них і розсади не залишилося...

Старого прорвало. Здавалося, він хотів вилити весь біль і образи, що за довгі роки життя накопилися в його грудях. Він хрипів, і кашляв, і клекотів од гніву, і гатив Шостаки чортами, накликав на них чуму і всякі кари. Аж діти притихли: старший закрив книжку, Петрик забув про kota і роззявив рота, дивився на батька, слухав його страшну мову, таким він його ніколи не бачив.

— Що треба робити? — скрикнув нетерпеливо Сергій, порушений гнівною мовою старого. — Що робити, питаюся, щоб перевелися Шостаки і життя звільнилося з полону?

Скуйбіда мовчав. Якийсь момент він заклопотано копирсав виделкою у сковородці, і вже впіймавши на собі нетерпеливий погляд Сергія, заговорив глухо й сердито:

— У п'ятому році, як тут буча зчинилася, усякі політики в нас були, і свої і приїжджі. Ну, те і се, сперечалися. І боги нахвалялися і царя скинути збиралися. Кожен свою програму, як циган коняку, вихваляв. Ну, добре, думаю. Давайте, кажу, починати тут із своїх, на шахтах, кажу, сидять слобожки й царки, треба, кажу, їх вибити, щоб і цурки не залишилося, щоб самим до рук усе прибрати. Так ні. Не годиться. Про парламент там торочили. На Європу кивали, оглядали. Думою памороки забивали. А що вийшло? Один пшик. Люди порозганяли, по каторгах порозсиляли. Ні слуху, ні думи, а царі з царками і божками сидять і царюють собі. Читав потім біблію, шукав правди, і нічого не знайшов. Один туман і суєта...

Сергій уважно, з тремтінням молодого серця, готового до дію і відданість, слухав старого рудокопа. Він чекав ясної відповіді, а натомість...

— Ви не знаєте? А я думав... — вимовив він розчаровано, і ясноглубі його очі знову потемніли, а на обличчі вибилися біль і тривога. Він знову подумав про свою зустріч у П'ятихатках: треба таки перебратися до Катеринослава, пошукати там слюсаря Чорномора.

В кімнаті потемніло. Всі примовкли. Стало ніби воно й холодно. Скуйбіда зрозумів свою необачність. Він засвітив лампу, поставив на стіл і мовив веселіше:

— Ти не сумуй, не думай, що так воно й буде. Воно Шостакам увірветься. Зсадять і їх з воза. А вже ж зсадять, на нашій вулиці буде ще свято. — Він підморгнув Сергієві, помовчавши, запросив його до своєї артілі: — Переходь, мені треба напарника. Повчишся бурити, бо з Панчохою у вас там справді нічого не вийде.

Сергій не встиг відповісти, як у кімнату увійшла Мар'яна. Мисока, струнка, принаряджена, в яскравій, квітчастій хустці. Важкі чорні коси, з жовтими і червоними стрічками, спадали на стрункий стан. Смагляве обличчя з чорними й м'якими очима, обрамлене яскравими тонами хустки, видавалося ще смаглишим і кращим, наче строгим і водночас привабливо-привітним.

З її появою у халупі стало світліше й веселіше. Малий Петрик, кинувши kota, залепетав задоволено: „Мар'янка при-йшла, Мар'янка“, батько полегшено зітхнув.

Мар'яна поклала книжку на лаву, легким порухом скинула хустку і бистрим поглядом зміряла гостя, що з несподіванки скочив на ноги. Якийсь момент вона дивилась на нього, наче пригадуючи, й заговорила жваво, ніби побачила свого давнього й доброго знайомого:

— Це ти? Подумайте! Улаштувався тут, виходить? Чого ж ти стовбичиш, як мара? Чи хочеш вирости більший! І так уже вигнало, як хворостину.

У Сергія серце забилося, затьохкало. Він втопив в неї погляд, неспроможний одірвати од неї очей, і нічого не зміг відповісти, неначе йому языка одняло. Потім прохопився: — Ого, мовляв, додому вже пора.

— Та ти сідай і не вигадуй, — зауважив Скуйбіда і попле-скав його по плечі. — Поговоримо, ти не дуже зважай на цю цокотуху, бо вона тобі памороки скоро заб'є. Ну, сідай, щоб старости сідали.

Сергій залишився. Мар'яна усміхнулася кутиком губ, скинула хустку й закрутилася коло столу, прибираючи посуду в кухню.

Вона зацокотіла, розповідаючи місцеві новини. Шостаки ой великий бал улаштовують, будуть гості з Катеринослава, приїде архієрей і губернаторів помічник, чи якийсь там, що біля нього, і старший панич Шостаків приїхав, на офіцера буде вчитись. А Шостак хоче дістати орден чи якийсь там звання, так ото й церкву будує, і гостей скликає, нічого не шкодує, там усе печуть, і варять, і жарять. А сьогодні знову робочі понапивалися і билися, якби не гармошка, то мабуть і голови б собі поламали, як минулої неділі. Той парубок, що тоді потоптали, на ладан, кажуть, дихає, такий, що й на ногах не держиться, від вітру падає. Приїхав, кажуть, недавно, і місяця не поробив. Аж страшно, як подумаєш, що тут робиться...

— Твоя правда, — перебив її Скуйбіда, — життя тут жорстоке, а тільки наш парубок уже хоч куди! Бачиш? Коза люга уже поправився і себе ще покаже, а ти, вороно, каркай, хай наші вороги на ладан дихають.

При цій мові Мар'яна обернулася до Сергія, пильно-пильно поглянула на нього й сплеснула долонями.

— Матінко! Так це з тобою скоїлось отаке? Бідненький Я й не знала. Кажуть потоптали, а кого? Це ж тут не повина. Ну, сідай. — І вона схопила його за руку й посадовила на лаву.

Мар'янин дотик, і теплий тон, і турбота зворушили Сергія наче піднесли його аж до неба. Він вдячним зором, милується, поглядав на неї крадькома. Але „на ладан дихає“ йому не сподобалось, і він зауважив ніяково, бадьорячись:

— Я так... нічого... обійшлося. А що там базикають, то по дурному...

Скуйбіда спочутливо покивав головою, покашляв, а то запитав Мар'яну, звідки вона принесла новини про Шостака.

— Та звідки ж? Ходила туди в будинок, присилали мною. Думаю: для чого це? і пішла. Стара Шостачка хотіла щоб я поробила в неї якийсь день, допомогла готуватися бал. Так ото вона й вихвалялася.

Руді брови у Скуйбіди настовбурчились. Він наїжився, не сторожився, ніби відчув якусь небезпеку, і забубонів сердито.

— Що? Кличуть на поденну? Шостаки? Ага, одмовилася. І добре зробила, донько. Цур їм з їхньою роботою. До мене я живий, обійдемося і без твоєї поденщини у Шостаків. Хай їм, не ходи туди й близько.

Мар'яна стиснула губи. На момент усі примовкли, і Сергій не знаючи що робити з руками, узяв з лави принесену Мар'яною книжку. Загадкова назва її „Ключи счастья“ зацікавила його і він почав перегортати сторінки. Але телікання ходило нагадало йому про пізній час. На прощання Скуйбіда знов заговорив про роботу.

— Не раджу я тобі зриватися з місця, — звернувся він до Сергія. — Зима надходить, можеш лишитися без куска хліба. Переходь до нашої артілі, повчишся бурити, а там побачимо.

Сергій ще раз поглянув на Мар'яну. На серці йому стало мляво й радісно. Він більше не вагався. Наостанку він запитав Мар'яну, чи не дала б вона почитати йому „Ключи счастья“.

Мар'яна завагалась, навіть зніяковіла: книжка чужа, треба скоро повернути, але зрештою уступила на ненадовго.

І Сергій попрощавшись, з книжкою в руках і рожевими надіями в грудях, пішов у виселок до свого бараку.

Барак ще не спав. За довгим столом, коло стіни, компанія бралася грати в карти. Там і там на койках, як на лавочках у вагонах, сиділи люди, ніби кудись їхали й гомоніли, тихо, повільно. Інші тут же, розіклавши на койці хліб і ковбасу, вечеряли, а декотрі лагодили свої постели, готуючись до упряжки. Дехто з жонатих напивав над койками циновки, опляючи їх за цвяхи у стелі, ніби улаштовували собі у цьому непоказному вагоні закриті купе.

Сергій присів на свою койку й розгорнув книжку. Але тутко підвів очі. Перед ним, як жива, стояла Мар'яна, з важкими косами, з оксамитовими очима. Він дивився на неї, мов опорожнений. „Ох яка ж ти!“ зітхнув напівпошепки, а тоді, нахилившись власного голосу, озирнувся і знову узяв книгу.

Читати, проте, він не міг і тепер. У кімнаті було напівтемно, в очах йому мерехтіло, в голові снували химерні картини. Він навмання став перегортати книжку. Раптом із сторінок вилетіла записка. „Виходь сьогодні о дев'ятій годині на полянку за старим кар'єром, де стоять три дуби. Чекаю. В.“ У нього в очах потемніло: „Кому це? Мар'яні? Невже Мар'яні?“ І він, приголомшений, ще раз прочитав записку. „Виходь...“

Шукаючи якоїсь розгадки, він перекинув назад кілька сторінок і прочитав на першій: „Книга Віталія Филимоновича Шостака“. Тепер у нього не було сумніву: ця записка саме до Мар'яни і не від кого іншого, як від Шостакового сина, якого панича, якого вона згадувала. На серці йому защеміло. Знову Шостак із своїм кодом!

Якийсь момент він сидів нерухомо, лише водив перед собою розгубленими очима та якимось конвульсивно здвигував плечима. Шипіння ходиків ніби розбудило його. Дев'ята година? Жахлива гримаса перекосила його обличчя. Кров ударилася йому в виски. І він, не пам'ятаючи себе, схопив бур і вискочив з бараку.

На виселок спадала осіння ніч. Довгі кучугури з кварциту й породи, що лежали за виселком, на заході, видавалися цілком узгір'ям, чорним, як ніч. Густі сутінки повзли звідти мов чіпке павутиння завішували усе навколо. Було темно й тихо. Тільки вгорі у тьмяносиніх глибинах неба рясно горіли зорі. Одні ярко й наче близько, інші ледь засвічувались, мерехтіли, спалахували й знову згасали.

Тиха ніч, і простір, і зорі навівали спокій, і Сергій подумав: куди й для чого він піде? Але десь у кінці виселку хтось ніби скрикнув, потім хтось заспівав. Серце хлопцеві защеміло. Свіг видався йому таємничим і страшним, наповненим потворами, що загрожують йому і Мар'яні. Він уявив

себе казковим героєм, що мусить застерегти довірливу чину від спокуси і врятувати її від лукавого змія.

І він подався виселком до старого кар'єра. Там, за урешем, на полянці стояло три старезних корякуватих дубів. Сплітаючись розложистим гіллям вони злегка шуміли, ніби з вітром гомоніли. Сухе листя, зриваючись з дерев, повіло з шелестом, падало на землю, шерхотіло під ногами. На полянці нікого не було, і Сергій озирнувся: рано чи пізно? Тепер він знову відчув гострий біль у спині, утома рознілася по всьому його тілі, і він схилився до дуба, щоб відпочити. Скільки він так сидів, Сергій не міг сказати. Аж раптом туман покотився полянкою, вступив в очі, і на момент закрив собою все навколо. Потім наче проясніло, і Сергій побачив дивовижну картину. На полянку вийшла закутана в великий чорний платок жінка, висока й рухлива, як Мар'яна. Вона спинилась біля дерева, озирнулася на всі боки, одкинула хустку з обличчя і заговорила: „Іди собі на очерета, на лота та на дрімучі ліса, де курячий глаз не заходить, де...” вона шепотіла і приказувала, ніби вчарувала і заклінала, потім ступила до дуба. Сергій хотів розглядіти, і побачив очі чорні, блискотять, ніс довгий, горбатий, як у баби-яги, та вона враз відскочила, зареготала, труснула подолом свого убрання, з подолу повіяло попелом, попіл за вігрісипнув на дуба, на Сергія, він закрив очі, притиснувся до дерева, а коли знову розкрив очі, на полянці нікого не було, тільки оддалік гупало, як ціпом вибивало.

— Що за чортівнина! — скрикнув Сергій, озирнувшись. Пойнятий страхом, він кинувся назад у виселок. Раптом зустріч йому вийшли двоє парубків — один вигравав на губі, а другий витанцьовував, викаблучував ногами.

Сергій упізнав у танцюристі Тимошу і спинився.

З того часу, як Сергія побили коло стовпа, вони ще бачились. І хоч обоє розуміли, що та історія сталася поза волею, проте вони насторожено зміряли один одного поглядами, і вже тоді Тимоша сказав винувато й спочутливо:

— Ти вже гуляєш? А я хотів тебе провідати, та думаю, що, як сердиться. А все той Панчоха... — І переконавши, що Сергій не має до нього нічого на серці, спитав, чи зустрічав він там дівчат.

— А тобі кого треба?

Тимоша здивувався з такого кумедного для парубка питання і мовив безжурно:

— Шукаю Оксану-одкатницю, вертляву Одарку з сорочковки, а якщо знаєш тутешню циганку чорнооку Мар'яну.

Сергій здригнувся, неначе його смикнув електричний ток. В очах йому засвіглилися зловісні вогники.

— Ти шукаєш Мар'яну?

Тимоша не так зрозумів його і відповів занозисто:

— А що ж, як Мар'яна? Думаєш, свята? Дівчина, що й дратує, а крутить хвостом, так само, як і Оксана. Ось у мене вранці буде, беззастережно, так і Мар'яна полетить під три гори, як метелик на вогник. Хочеш об заклад?

— Облиш свої жарти, — перебив його Сергій нетерпеливо, не бажаючи слухати, подався геть.

А проте, він не раз обертався назад, прислухався до голосу і сміху і все думав про ту кляту записку. Почуття незрозумілі до Мар'яни мимохідь огорнуло його. „От вона яка! Я й не знав. „Думаєш, свята?“ Ну, хай. Йому ніякого діла не було. Неї немає. Хай ходить, куди знає. Йому хіба що?“ Він втілював Мар'яні й заспокоював себе, але водночас почував, як біль стискав йому серце.

Барак мав свій звичайний нічний вигляд, коли Сергій повернувся до нього. Дві лампочки, що висіли на двох протилежних кінцях стіни, блимали, як сліпець більмами. На вірьовках, протягнутих коло вікон між жердинками, висіло різне вбрання: штани, піджачки та промащені рудою очучі. Люди вже спали, уткнувшись головами у солом'яні подушки, що лежали просто, підклавши в голови збиті з дерева косячки. Комнати були темні і густі, хоч сокиру вішай, повітря стояло у довгому, переповненому койками приміщенні.

Сергій повів носом, витяг з кишені записку і ще раз проглянув її, а тоді зітхнув важко і шумно і сів, задумавшись, на койку.

— Чого ти там не вгамуєшся? — поспитав товариш по армії Кухаренко. — Лягай спати, бо чого доброго забіжить Панчоха. Він уже двічі заходив, тебе шукав, і такий гармидер наробив! „На роботу, каже, хворий, а байдики бити здоровий“. Нахваляється звільнити тебе.

— Хай звільняє, — обізвався Сергій.

— Хотів мабуть похмелитись. Ти б йому пляшку купив, аби би, може, не приставав.

— Не діжде він! — кинув обурено Сергій. — Хай казаться, пляшки не куплю і на роботу до нього більше не піду.

Прокіп підвів голову і допитливо подивився на товариша, здивований такою незвичайною мовою.

— Хочу я перейти до Скуйбіди, повчитися на бурщика. Як буде, може, краще, — відповів Сергій.

Кухаренко розчаровано покивав головою і сказав зажурено:

— А я подумав, що ти збираєшся кудись майнути, та й тобі заманулося. Гомонять, — додав він похмуро, — Панчоха десятником призначають.

Сергій затримав на Прокоші пильний погляд, але нічого не сказав. Якусь хвилину він сидів мовчазливий, задуманий, аби знову усе пригадував, потім витяг спід подушки „Ключи щастя“ і занурився в книгу.

— ...Ну, ну! Так! Та живіше, сміліше. Та держись руці
ближче до породи, щоб я твоїх пальців не зачепив, бо твої
й кісточок не визбираєш. Так, так і тримайся, і повертай.

Скуйбіда додержав свого слова. Він робив на балду, у
величкій артілі, де був начебто за старшого, і наперекір
Панчосі, наставляв на своєму: взяв у напарники Семибратів.

І тепер він у забою заохочував Сергія і навчав його,
треба бурити.

— ...І головою не крути, бо в темряві не видать, сати
ще попутає, під балду піднесе. Отак і держись, і повертай
і повертай, коли я б'ю, тоді бур легше заходитиме в породу.

Сергій, притиснувшись до стіни в забої, клав долоню
залізний бур, охоплював його пальцями і повертав в той бік,
як Скуйбіда орудував балдою. Тримаючи її обома руками
дерев'яний держак, він раз-у-раз змахував нею від плеча
і бив обухом у кінець бура. Його руки ходили звикло й рит-
мічно: вперед, назад, вперед, назад.

— Ух-ух! Ух-ух!

І з кожним уханням балда з дзенькотом біла по бурі
відходила назад, до плеча, як точно вивірений механізм. По-
бивши один шпур, починали бурити другий. Часом вони
перемінялися. Скуйбіда ставав до бура, а Сергій брався за балду.
Спочатку він рівномірно, з правильним чергуванням опускав
її на бур. Але згодом збивався з ритму, рухи його уповільню-
вались, він важко дихав і, як п'яний, хитався то взад,
то вперед. Скуйбіда завбачливо виймав тоді кисет і запрошував
Сергія:

— Ну вже кидай, сідай, покуримо тютюну тертого. В
ших он труби прокладають, на перфоратори переходять, а
не є, а все таки легше, а наші ні кують, ні мелють, тільки
грошики загібають. Бодай їх чума забрала!..

Перші дні буріння добре далися Сергієві в тямки. Доло
його стали від бура червоними, шкарубкими і лискучими
ніби їх міддю полудили. Шкіра де-не-де порепалась і боліла,
наче її вогнем пекло, пальці так і задубіли, зігнуті вниз,
зубці на граблях, — не розпрямиш, і плечі якось самі собою
сіпались, здригались.

Робота на бурінні видалась йому ще важчою, ніж ло-
точникова. Але увага Скуйбіди, його турбота й допомога
зворушували його. „Треба виправдати довір'я, не осоромити
і його і себе, заткнути пельку отому Панчосі!“ Піддавався
йому духу і можливість більше заробити. „Іде ж зима, а х
дити ні в чому, треба одягтися“.

І він терпеливо працював: крутив бур і бив балдою, бив
до нестями, ніби своїми ударами хотів вгамувати біль і при-
танити скелю, що закривала світ і нівечила йому життя.

Повертався до бараку пізно ввечері, і коли Кухаренко запитався: „Як, мовляв, бурщиком?“, відповідав стримано й мовчки, з затамованим болем: „Та нічого“. А повечерявши, виснажений і байдужий до всього, падав на койку.

Згодом він при звичайній роботі пішла легше. Вони вдвох Скуйбідой звалювали стільки руди, що лопаточники не встигали її вивозити.

Артіль робила від норми: від вагонетки поданої нагору руди, і Сергій, задоволений наслідками, будував свої плани. На його підрахунках за тринадцять упряжок йому належало тільки сімнадцять карбованців. Якщо заплатити борги і перед за півмісяця за обіди, у нього могло лишитися карбованців з вісім. „Не густо, а все таки можна щось справити взагалі...“

Що приховувалося за цим „взагалі“, він не договорював навіть не зовсім ясно собі усвідомлював. Його мислі мимохідь зверталися до Мар'яни. Правда, та записка, яку він зберігав у кишені, часом муляла йому серце, так само, як і заповістий тон Тимоші. Це було в перші дні. Згодом Мар'яна знову заповнила його серце. Сергій мріяв, як у наступну неділю, приодягнувшись, він піде до Скуйбіди в гості й почитає Мар'яну.

Але сталося не так, як гадалося. За два дні до получки артіль завчасу упорядувалась із своїм завданням. Скуйбіда приходився оббивати брили, кайлувати у забою, підготовлюючи його для наступного дня. Сергієві було нічого робити, і він вирішив за годину до гудка вийти нагору, почитати Мар'яну книжку.

— Гляди, Сергію, — попередив Скуйбіда, — щоб чого не трапилось. Зоставався б уже до гудка.

— А що ж може трапитись? — здивувався Сергій. — Ми ж зробили, кому яке діло, де я буду сидіти: у шахті чи в бараку.

— Воно то так. А тільки ж знаєш, які тут люди порядкують. Панчоха уже за десятника тут, візьме і вчепиться. У всякого Мусія своя затія.

Сергій, не звернувши уваги на це попередження, подрянувався нагору. А незабаром у забій зайшов Панчоха, прикритий лампочкою, оглянувся навкруги і запитав, де Семибрат.

Скуйбіда удав, що не дочув і навмисне поліз у кишеню за кисетом. На Панчошине запитання відповів один з лопаточників, і Панчоха, зрадивши, що є до чого причепитися, випустився на Скуйбіду. Він і сам баламут, язиком усе бовкнує, і напарника балує, розпускає. Але він, Панчоха, тут десятник і не потерпить ніякого безладдя. Усі повинні до гудка лишатися в шахті.

— Та чого ти розкудкудакався? — укинув спокійно й неспокійно Скуйбіда, скручуючи цигарку. — Кудкудак! Кудку-

дак! Хоч ти і птиця велика, і співати вмієш, а тільки ми чули таких пісень. Давай краще покуримо тютюну тертого, і він простяг до нього кисет.

— Ти мені добазикаєшся! — скрикнув Панчоха загрозливо і сердитий подався з забою.

— Дивіться, хлопці, — сказав Скуйбіда до лопаточників, які падлюшні люди бувають, — і вилаявшись, викинув не палок і почав знову кайлувати.

Сергій нічого про це не знав, йому нічого не сказав того дня Скуйбіда, і Панчоха промовчав. Але Сергій був абияк вражений, коли в суботу, під час обідньої перерви, шов до контори за получкою. Чому тринадцять карбованців? Ну хай один карбованець за барак, алеж йому належало близько сімнадцяти?

— Ти погано рахуєш, — відповів скарбник. — Не сімнадцять, а тільки п'ятнадцять. Ці упряжки по тридцять копійок вагончик, а не тридцять п'ять, як робили раніше. А ще карбованець штрафу.

Сергія мов по голові хто вдарив. Опам'ятавшись, він питав: — Знижено на зиму розцінки? А чому ж він не знав про це? Чому не оповістили раніше? Було оголошено? Дивіться! А штраф з нього за що беруть? За те, що кинув роботу? Та як же це так? На яких підставах? І нічого не домігшись від скарбника, він грюкнув віконечком і поспішив у шахти порадитись із Скуйбідою.

— Дідько їх знає, їхні порядки, — відповів Скуйбіда. Вони всім всучили по новій розцінці. Це вже щороку у них таке заведено, як зима заходить.

— Щороку? І нічого? І все сходить? — обурився Сергій. Та хіба я не так роблю узимку, як улітку? Чи взимку я менше проживу? Чи взимку вони дешевше збувають руду?

— Ех, — зітхнув важко один з лопаточників, Федір Сиверстов, — узимку люду того по шахтах шалається, кожний радий заробити, ну і роблять з нами, що хочуть.

— А штраф? — скрикнув Сергій. — За що штраф беруть?

Скуйбіда помовчав, потер ніс, — це він завжди робив, коли був чимсь невдоволений, й одказав похмуро і безнадійно:

— За штраф треба нашому десятникові дякувати. Як він людиною був, а не падлюкою, то й так би обійшлося. А вже раз дійшло до контори, то пиши пропало, там ти вже не питай, і не шукай.

— Та за що вони в мене карбованця відібрали? По якій праву, по якому закону?

— У них там, братку, свої права, і закони, і аблакати. Вони підведуть і розпишуть, так що й не питай, а то на тобі і окошиться.

— Як же тоді робити? — не вгамовувавсь Сергій. — Правди на них шукати?

Скуйбіда пихнув цигаркою. Слабий вогник освітив помуре, червоночорне, замащене рудою і кіптявою з лампочки обличчя.

— Де шукати? — Він ще раз зотягся димом і забухикав довгим, надривним кашлем. Здавалося, там усередині в нього щось надималося, хрипіло, шипіло і рвалося. — У п'ятому році, — говорив він нарешті, — як усякі тут партії виступали й програмами вихвалялися, і гризлися досхочу, я казав: „Давайте...“

Він знову закашлявся, схопився за груди, а коли нарешті плюнув і зітхнув, — зайшов штейгер оглянути забій, і всі примовкли й стали до роботи. І Сергій очайдушно, з якимсь диким завзяттям почав гамселити балдою, ніби хотів забути й зірвати біль і ненависть, що палахкотіли в грудях.

До бараку він повернувся пізно, натомлений, мовчазливий. Повечерявши, розплатився з боргами і сів до столу, порахував гроші. Несправедливість і образа знову огорнули його. Він хотів кричати, битися, скаржитись. Але люди в бараку хлопоталися своїми буденними справами, і він не наважився викладати їм свої болі. Він тупцявся, зітхав і думав. Нарешті вискочив у двір.

Заходила ніч. Густі хмари повзли з півночі. Рвачкий вітер гуляв по майдану, голодним вовком завивав під дахом. Мжичив дрібний дощ. Було темно, ні вогника, ані звука. Сергієві стало холодно й сумно. Він погрозив у темряву кулаком, повернувся у барак, і, не роздягаючись, впав на койку.

12

Вони йдуть один за одним повільно й важко, з маленькими лампочками в руках і балдами на плечах. Згорблені, огорнуті у червоне якесь лахміття, вони пробираються глухими завулочками та ходками, спускаються у підземне царство, все глибше і глибше... Кругом непрониклива тьма і задуха. Немале повітря, дихати нічим. Зловісна тиша залягає по завулочках, стискає слух, давить груди. Вони йдуть довго, натомлено, аж ось чути брязкіт заліза, розчиняються двері, перед німи ногами розступається земля. З глибокої безодні підіймається полум'я. Вогонь бурхотить, і палає, і кружляє, як вихор. Десь чути приглушений багатоголосий хор, співають протяжно й журливо, чи то славословлять когось, чи то благословляють, і довгий та рудий, як Панчоха, чорт, з рогачем у руках, метляє коло безодні. Сергія охоплює жах, він скрикує, чує вже ясніше віддалений голос:

Ой, ти шахта моя,
Шахта чорная,
Шахта чорная —
Непокорная.

Голос наближається. Слова бринять тоскно й пристрасно і зовсім уже чутно:

Пожалій, пожалій, молодого мене,
Молодого мене, ще й зеленого.

Сергій жадібно ловить слова, щось наче знайоме видаєть йому в цьому голосі, наче він десь чув його. Раптом розкриває очі.

— Прокоша?!

У заплакані шибки маленьких вікон зазирає осінній імлістий день. За вікнами, як і звечора, бурхотів степовий вітер, скачував і бився. У бараку теж імла. Люди вставали, розхидились, дехто, укритись лахміттям, ще спав. А в кутку, за столом, заставленим пляшками горілки, сидів гурт шахтарів. Вони різались в очко, запивали виграти і програші і наспівували.

Щойно Прокоша увірвав пісню, як її підхопив рудобородий лопаточник Сільверстов і загукнув низьким басом:

Ой за що ж я віддав,
Ой за що ж я продав,
Ой за що ж я продав
Молодого себе.

— Ех! — Він тріпнув головою, ніби хотів стряхнути з неї селі думки, і наливши собі шкалик, почав банкувати, а пісню підхопив уже третій.

Співці співали широко, сердечно. Вони скаржились на своє життя, на тяжку працю, скаржились і сумували. Кожен, здавалося, вкладав у пісню самого себе, хотів вилити біль і тоску своє серце заспокоїти...

Сергій підвів голову, підперся долонею й уважно прислухався. Йому здавалося, що ця пісня складена про нього, молодого „і зеленого“, вона передавала його почуття і мисли і настрої, усе те, що він відчував серцем і не міг переказати своїми словами.

Кров висмоктує пан,
По шматочку гризе,
По шматочку гризе
Нас, робочих людей.

Нарешті Сергій не стерпів, бистро схопився на ноги, витяг з кишені свої гроші, почав рахувати. Але як не крути, нічого не виходило. Чоботи ще можна купити, та йому потрібні ще гроші на плечі, а за пальто, за саме поганеньке пальто треба заплатити щонайменше карбованців з десять. А в нього усього лишилося вісім, а треба ще два тижні прожити. Як не штрафи, не ті розцінки, він міг би справити щось собі на піти до Скуйбиди, а так? І серце його занило, забилося так, що аж видно, і глухе зітхання, як стогін, вихопилось з уст.

— Що ти, Сергію, там ойкаєш? — обізвався рудобородий
верстов і мотнув, захожуючи, кашлатою головою. — Іди
компанії, може виграєш собі на щастя. — Банкуючи, він
карту в останньому крузі і тепер посунув до себе цілу
ну мідяків. — Чи може мітиш у царство небесне? Там піп
росій, кажуть, до церкви закликає. Проповідь буде ка-
ти. Наплюй на це царство. Усе одно тебе обдурять. Сідай
компанії.

Він налив у шкалики і цокнувся. Пішли примовляння і до-
ли, і жарти. Кожен хотів козирнути закрутистим словом,
кому почувалися й очайдушність, і зневага, і презирливість
смерті, і байдужість до життя.

Та ось черговий банковщик поставив банк і карта пішла
ругом, гострі, звиклі до темряви очі шахтарів загорілися,
лиця напружились, і Прокоша знову взяв високим тенором:

Чи працюй, не працюй
Помирать злидарем,
Помирать злидарем
Десь під тином старим.

Тенора підхопив низький бас, а там цілий хор, і пісня за-
ла на весь барак, вразливо й журно, і водночас якось уро-
сто.

Сергій знову слухав і туга стискала його груди, краяла
пе, і коли Прокоша крикнув йому ще раз: — Чого ти там
нешся, чи ти гребуєш нами? — він уже не вагався. Він при-
мом, щоб показати перед товариством свою хоробрість,
инув шкалик у рот, поморщився, а тоді втиснувся до гурту,
мовив собі карту, й почав підспівувати за хором:

Ой, візьми ж ти мене,
Та й накрій ти мене,
Та й накрій ти мене
Смертю чорною.

Хвилини відходили за хвилинами. Не раз карти обійшли
сний круг, не раз картярі запили виграші й програші.
оди сміливі, ставки збільшувались, і Сергій і собі на-
гався не відставати. Очі його блищали, голова йшла ходо-
м, він був наче в тумані, і все діставав з кишені гроші, і
давав на кін, і підспівував. Аж ось у барак ускочив Тимоша
гормошкою в руках, вихляючи плечима, підійшов до столу,
кинув весело й зухвало:

— Чого, шахтьори, зажурилися? Панахиду по кому справ-
єте? — І, не чекаючи на відповідь, поправив ремінь на плечі,
гормошка заговорила, засміялася, а Тимоша повів плечима,
рутивсь, злегка притоптуючи і приспівуючи:

Чок - чок - чоки - чок ..
Чарка первая колом,

А вторая соколом.
Баба в пляс пошла вконець,
А за нею молодець...

Веселий гомін знявся за столом. Хтось вигукнув:—
цюй, Тимоша, танцюй. Повесели наші душі!—Тимоша
нувся і враз спинився, підняв угору палець і протяг ба
з комічно урочистим виглядом:

— Фараони йдуть...

Шахтарі озирнулися, а в барак ввалилося двоє пол
ських, — високі, плечисті, вусаті, один рижий, з червони
сом, другий чорнявий і кирпатий, кожен у повному мун
сабля при лівому боці, кобур з револьвером на правому
грудях зверх чорної шинелі оранжевий шнур і блискуча б
на картузі.

Вони грізно смикнули вусами в один бік, у другий,
радною ходою випнувши груди, ступили до столу і за
чали напребіть:

Перший:— Чого це ви зібралися тут за столом цілим
пищем?

Другий кирпатий:— Що тут у вас за галас, за крики
смішки? Що за безладдя?

Перший:— Карти! Очко! Хто вам дозволив у карти
грати? Азарт розводити?

Другий кирпатий:— Що за беззаконіє! Що це вам ка
Та за це вас у протокол, під суд...

Рудокопи на момент припинили, наче розгубилися.
несміливо мняв карту, хто ховав її під стіл, інші насторож
поглядали на непрошених гостей. Нарешті Сільверстов пер
опам'ятався і мовив сердито:

— Ей, служиві! Ідіть своєю дорогою, по своїх ділах
заважайте нам робити свої.

— Що таке?—заволав кирпатий, набундючившись.
з ким розмовляєш? Устать! Ти мені не так заговориш...

— Не кондричтеся, служиві,—мовив Кухаренко,—бо
теж уміємо кричати. Що вам тут треба?

— Замовчать!—закричав червононосий,—бо застрели
собаку, і нічого мені не буде,—і він мацнув рукою до коб

Рудокопи спалахнули, заговорили, дехто схопився
столу. Ось-ось, здавалося, почнеться бійка, та враз Тим
оцінивши тверезою головою становище, скрикнув:

— Господа унтера-гвардійонці! Прошу одкушати ви
Він схопив пляшку й налив у шкалики.

Це було до того несподівано, що рудокопи замов
а поліцаї перезирнулися. Величання унтерами і гвардійон
припало їм, видно, до вподоби. Вони випросталися, під
лися, поправили грізні вуса і теж тверезо поглянули
справу. Бо коли Тимоша обернувся і, взявши шкалик, по
одному й другому, гвардійонці не одмовились і враз пом'якш

— Що ж ви, чорти,— сказав рижий, витираючи губи після їжі,— горілку дудлите, як воду, без усякої гастрономії, риперції, сальця хоч би там та горчички, получку ж одержали, раніше було...

Прозорий натяк не досяг, проте, мети. Шахтарі лишилися злими і насторожено товпились коло столу, а поліцаї, не сміячись, присіли до столу, налили собі ще по одній, і оді вже спохватились.

— Щоб тут порядок був і нікоторого, ні-ні,— сказав кир-пичий, і повів рукою,— а то засмієтесь ви мені на кутні.— Все парадною ходою вийшли з бараку.

Шахтарі лишилися збентежені. Горілка була випита, у бараку стало нудно й тісно, і гра не поновилась. Хтось на-чав про трактир, і гурт людей сипнув з бараку. Сергій встав на ноги, хотів іти, але знову опустився. Випита з не-малої горілка сп'янила його. Він мотав головою, зітхав, ніби йому нудило.

Тимоша затримався коло нього і сказав:

— Маю діло до тебе.— А помовчавши, скинув сивими волосами і вів далі загадково й лукаво:— Ти тут гуляєш, листуєш, а там дівчина за тобою скучає, усе перепитує: де це, каже, Сергій? Чого це його не видно? Я й не знав. Така дівчина! Просто кралечка. „Побачиш, каже, його, то скажеш, щоб завтра, тобто сьогодні, неодмінно прихо-ди і приніс книжку“.

Сергія аж підкинуло.

— Мар'яна?!— В очах його засвітилася радість і подив, похмуре обличчя стало лагідним.— Так і сказала: „щоб не-одмінно приходив?“— Він усміхнувся, помацав у кишенях, і облід. Як же він піде отакий! Думав щось справити, а не-спер?

— Якщо ти не хочеш іти,— сказав Тимоша,— то давай приніс книжку, я піду сам.

Хміль, здавалося, вилетів з Сергієвої голови. Він зирнув на Тимошу гострими очима і застережливо погрозив йому пальцем:

— Я тобі!.. Я піду сам до Мар'яни, піду й розкажу їй все. Усе, що тут накіпало...

Він ударив себе кулаком у груди і схопився на ноги. Його погляд упав на пожмаканий піджачок, на викривлені чоботи, і він знову знітився, присів до столу й опустив зажурену голову на груди.

Тимоша зрозумів, як глибоко Сергій бере все це до серця, і сказав заспокійливо:

— Ти, Серьожа, на мене не серчайся. Я нічого. Я так. Зоді, знаєш, то все дурне.— І він натякнув, що коли в нього вистачає грошей, то можна й позичити до получки.

Сергій підвів на Тимошу очі, довго й уважно дивився на

нього, ніби уперше побачив його, і раптом схопившись
ноги, проговорив розгублено:

— Друг мій, Тимоша!

Обнявшись, вони разом вийшли з бараку.

13

Короткий день кінця листопада, сірий і туманний, вида
Сергієві безкрайнім, як вічність. Умовившись з Тимош
піти разом ввечері на Сахалін, він нудився, чекаючи при
ченої години. Непереможне бажання, бажання якнайшвид
побачити Мар'яну охопило його, наростаючи з кожною х
линою. Переказані Тимошею її слова, щоб приходив неодмін
звучали в його вухах, як музика, як пісня, сповнена хви
ючого змісту й надії. Він пригадував першу свою зустріч
з нею на Саксагані, як вона перевозила його на другий бер
і серце йому радісно тремтіло. Ця зустріч видавалась йому
тепер надзвичайною, ніби сама доля її призначила. Мар'
вставала в його уяві усміхнена, весела і задерикувата, з ви
кими косами й оксамитовими очима, і він на момент забу
усе: і вбогий, смердючий барак, і тяжку працю, і свою бідність.
Він повторював пошепки: „Мар'яно, Мар'яно“ і голубив і
почував себе щасливим...

Але, опам'ятавшись, він розгублено озирався по барак
поглядав на ходики, визирав у вікно. І нарешті, не дочека
вшись Тимоші, озвув нові чоботи, куплені на позичені гро
захопив книжку і подався з бараку.

Спочатку він не йшов, а летів, нічого не бачачи, ніко
не помічаючи. В очах у нього спалахували вогники і радіс
розпливалася по обличчі. Наблизившись до Сахаліна, він відч
незвичайне хвилювання: серце йому билось, тріпотіло, на
от-от вискочить з грудей. І вже зовсім непевний, увійшов
до Скуйбіди в халупу.

Мар'яна була сама дома. Старий Скуйбіда ще зранку
рядився з хлопцями на Саксагань по рибу й не поверну
Мар'яна сиділа біля віконечка, ніби когось виглядала, при
пурена, принаряджена. Червона, у квітах хустка на плеч
голова гладко зачісана, важкі коси спадають зза шиї на гру
Вони, як чудова рамка обрамляють її матове обличчя, і
чого риси виступають виразніше, і великі круглі очі горять
як зорі темної ночі.

Сергія вона зустріла спокійно й наче байдуже, принайм
так йому здалось, і тільки спитала, чому довго не приходив
забрав книжку і мовчить.

— Ніколи все,— відповів він коротко, заховуючи своє
мішання.

— Ти робиш тепер з моїм батьком? Як же тобі прац

рати? — Вона взяла книгу в нього з рук, і почала перегортати сторінки.

Сергієві здалося, що вона шукає чогось у книжці. „Певне записку“, подумав і, похмурівши, відповів холодно:

— Та нічого працюю. З Данилом Семеновичем наче легше. Мар'яна помовчала і спитала, чи подобається йому книга. Він відповів не зразу й непевно:

— Якись ці ключі... Я думав справді щось, а воно ключі, а не ті, виходить, наче до спальні...

Мар'яна засміялась. Сергієві здалося, що вона сміється з нього і він посмутнів. Розмова увірвалась. Якусь хвилину Мар'яна перегортала книжку, пробувала щось читати, а Сергій зрадсько поглядав на неї і думав: „Ні, вона таки, видно, шукає записку“, — і серце йому починало щеміти. Нарешті Мар'яна, не звертаючи на нього уваги, поклала книжку, рвучко повернулась до вікна й визирнула у двір.

— Уже вечір, а наших нема, — мовила вона задумливо, і спитала, чи не знає Сергій, чому не прийшов Тимоша.

Сергій відповів сердито:

— Я йому не слуга, і за ним не бігаю. Для чого тобі Тимоша?

Мар'яна знизала плечима і сказала просто, звичайним тоном:

— Для чого? Обіцяв прийти з гармошкою, пограти. Збиралися до трьох дубів пройтися, бо скоро зима вже, сніг випаде.

„Три дуби?“ — При цім слові Сергія наче підкинуло. Він подумав: „Тимоша, видно, казав правду. Вона плутається під тими дубами, вона таки дістає від паничів записки“. І почуття ревності, як отрута, розплилось по тілу. В очах йому потемніло, і голова пішла обертом.

— Гляди, Мар'яно, щоб ти не догулялася до чого з паничами! — кинув він їй, не пам'ятаючи себе, з розпачем і гнівом у голосі.

Мар'яна сплеснула долонями і на момент застигла на лаві, тільки очі їй блищать. Потім схопилась на ноги і кинула здивовано:

— Чи ти при своєму розумі? Що ти плещеш? Про яких паничів? Дурний дурне й торочить.

— А ти не знаєш? А хто тебе книжками наділяє? Хто записки в них закладає, викликає тебе під три дуби? Шо-таків? — І він, помацавши в кишені, вихопив пожмаканий папірець.

Мар'яна скоса поглянула на записку, на Сергія, потім знову на записку і, вихопивши її в Сергія з рук, прочитала.

— Нічого не розумію, — знизала вона плечима й обличчя їй стало строге, напружене. — Ну, нічого... „Виходь о дев'яти“... А може? — Вона задумалась, помовчала, потім прояс-

ніла.— Так воно і є: це записка до Розмаріциної панночки старої, довгоносої Ади. У них щось там є,— і вона усміхнулася загадково й наче лукаво.

— Ти кажеш?— витиснув Сергій недовірливо. Але мимоволод загадав чортовиння під дубом з довгоносою марою і мови пом'якшено:— Всі ви хороші. Плутається під тими дубами і що б там цікавого?

Він хотів щось додати, та Мар'яна спалахнула й перейшла в наступ:

А йому яке діло до неї, де вона буває, куди ходить з ким зустрічається? Що вона йому— одвіт повинна давати? Що він їй, сват, чи брат, чи опікун?

Вона закинула за плечі коси і кинула на нього строгий погляд. Сергій не сподівався на такий поворот. Він на момент прикипів до лави, несміливо поглянув на неї, неспроможний відірвати очей, і сказав схвильованим голосом, сповненим захоплення і каяття:

— Мар'яно... Якби ти знала, скільки я про тебе думаю ночей не досипаю, все бачу тебе і думаю... Я так тебе люблю...

Мар'яна схрестила на грудях руки, зиркнула спідлоба і загомоніла:— Він любить? Подумаєш! Багато вас таких халамидників знайдеться. Любові тієї на копійку, а забаганок усяких і в короб не вбереш. З ким хочу, з тим і ходжу і буду ходити, а тобі зась до цього. Подумаєш? Він любить? Тоже щастячко знайшлося.

І вона, показавши рівні, як разок намиста, зуби, закотилася дзвінким сміхом, потім вискочила в кухню й повернулася з лампою в руках. Бліде світло упало на Сергієве обличчя. Хлопець сидів білий, як крейда. Він хотів щось сказати, але промимрив незрозуміло і, взявшись руками за голову, припав до столу. Потім схопився на ноги і простогнав: „Ох, Мар'яно, яка ж ти...“ І весь тремтячи, неначе його трусила лихоманка, кинувся до дверей. Але назустріч йому розчинені двері, з галасом, ускочили діти, а за ними з кошиком у руці, ступив Скуйбіда, і заговорив весело і привітно: так ніби вони хто зна, скільки часу не бачились:

— Здоров, братку, здоров! А я йду та журюся: спину щось ламає і в ногах крутить, і в горлі щось дере, продуло видно, на річці, погрітись би, думаю, по чарочці вихилити та з ким же? Спасибі, що нашої хати не забуваєш.

Він поставив кошика з рибою в кухні і тоді вже, помитивши, що Сергій збирається йти, замахав обома руками:

— Цур на тебе! Ні-ні, і не думай. Що ми, бусурмени які? Ось риби підсмажимо, повечеряємо, по чарочці перекинемо, а тоді одправляйся на всі вітри.— І він узяв із Сергієвих рук кепку, посадовив його на лаву і поставив на стіл пляшку

рілки.— А що, донько? — звернувся до Мар'яни, — чи не при-
туєш нам чогось там на стіл?

Мар'яна мала строгий вигляд і якимось збентежено поглядала
вдлоба по сторонах. І Данило Семенович, не чекаючи, за-
дивився перебирати в кошику рибу. А перебираючи, примовляв
до себе:

— От тобі й риба. Та раніше на такого окунця я б і не
піймав, і в кошик не став би брати. Цілий день проволочо-
вались, а путнього нічого і не впіймали.

І він почав згадувати і вихвалитись:

— Переводиться риба у Саксагані, пропадає. Що не рік,
що менше. А чого? Змінилася наша Саксагань. На очах змі-
нилася, відколи Шостаки тут з'явилися. Лісу стало менше,
вирубували, і дно замулює, і воду всякими фарбами за-
руднює. А риба любить привілля, щоб і вода чиста і корчі
ближче до берега, і глибина. От тоді вона й водиться. А яка
риба була! Соми які тут водилися! Раз, буде років з п'ять
тому, тут одного такого упіймали! Підійшов він до корчів
на освіта, тільки зоря займалась, а ми його вже виглядали,
і він помітив і назад, тут я йому на спину скочив, а він,
огир, почав носити по річці, а потім вийшов на глибину
і став опускаться. Ну, думаю, це вже не переливки. Добре,
і наспів товариш і почав глушити його молотом по голові.
І витягли на берег, так простягся, наче столітній дуб...

Данило Семенович, вибравши кілька окунців і коропів, за-
дивився чистити їх, а хлопці підхопили його згадки і собі
наперебій почали розповідати. Старший Івась вихвалявся, як
в минулого літа поставив на ніч перемет близько корчів на
Імаковому і впіймав велику-превелику щуку, а в ній повно
середині карасів і якийсь камінь золотий.

— Ну, вже ж і велика,— перебив його Петрик. І розповів,
і він цього літа упіймав щуку.— Ото була щука, як акула.
Якої, мабуть, ніхто тут не ловив. Тільки зірвалася, прокля-
лася,— додав він не зразу, на зауваження старшого.

Сергій слухав захоплюючі оповідання рибалок і нетерпе-
ливо крутився на лаві і зітхав, і несміливо поглядав на Ма-
р'яну. А вона ніби то зовсім байдужа крутилася на кухні,
паводила огонь і смажила рибу. І вже згодом зирнула зза
перей на Сергія, усміхнулася і вискочила у двір.

— Куди ж ти? — спитала вона Сергія, що вибіг слідом за
нею.— Ось риби підсмажимо, повечереємо.

Серце Сергієве билосся, калатало, і він проговорив схви-
лювано:

— Ти, Мар'яно, даремне. Я не хотів. Я не того.— Він сту-
пив ближче до неї та побачивши насмішкуватий погляд, при-
тупів і пустився з двору.

Після цього Сергій засумував і змарнів... Бажаючи заглу-
шити біль, він з якимсь завзяттям брався за роботу, очай-

душно, до нестями гамселів балдою. Скуйбіда не раз дивився з його сили і витривалості. „Чого це ти, братку, стараєшся? Для кого? Від тяжкої праці скоріше будеш голим батим, як багатим“.

Сергій відмовчувавсь, а вночі, повернувшись у барак і після вечерявши, падав на койку. Але по неділях шахта не робила, і йому ставало нудно, як ніколи. Що робити? Де діватися? Куди піти? Надворі зима, степовий вітер б'ється і скавулить, і сніг замітає дороги і стежки.

І повний смутку, він кидався на койку, дивився у вікно у дальність і думав довго й уперто про життя і Мар'яну. Справа в тому, що він таке для Мар'яни? Що він учинив гарне? Чим міг їй привернути її до себе, сподобатись їй? „Халамидник“. Йому ставало соромно, і серце стискалося тривогою і болем. Що забути, він переходив до столу, де сиділи картярі, і брав за карти.

— Щось ти, братку, захирів, осунувся,— сказав йому якийсь Скуйбіда, вертаючись разом з шахти.— Подивися на себе у дзеркало. Ти приходи до мене, розважимося, по чотири години в рочці пропустимо, може на серці повеселішає.

Сергій вирішив скористатися з цього запрошення.

Відвідуючи після того Скуйбіду і зустрічаючись з Мар'яною, він був з нею уважний, ввічливий і волночас стриманий. Він цікавився її настроями і думками—чи читала вона які книжки, слухав її розповіді. Хлопець горів бажанням довести їй, що він не такий „халамидник“, як інші. О, він їй покаже себе. Хай знає! Що вона скаже тоді?

Закінчення буде.

Борис Бездомний

ПІСНЯ РАДЯНСЬКИХ ВИБОРЦІВ

Наступала ворожа навала
На червону Москву й Петроград,—
Ми гвинтівками голосували,
Захищаючи владу Рад.
Ті далекі, славетні походи
Ми сьогодні в піснях несемо,
За борців трудового народу
Ми тепер голоси подамо.

Ми приходили з війська додому
В запустілі хати і двори,
Забували вчорашню утому
Під ясні голоси дівчорі.
Діти вирости в сонці свободи,
Громадянами стали сини.
За борців трудового народу
Голоси об'єднують вони.

Кандидатів вивчаймо зарані,—
Ворогів розмітаючи в прах,
В Заполяр'ї, в Москві, в Єревані,
На заводах, колгоспних полях,
В дальнім плаванні на пароході,
Де під небом чужим ідемо,—
Лиш борцям трудового народу
Ми свої голоси віддамо.

Нас до щастя веде й перемоги
Ім'я Сталіна — краща з пісень.
Голоси мільйонів за того
В історичний з'єднаємо день —
Хто водив і веде нас в поході,
Хто учитель наш, друг і отець,
За вождя трудового народу —
Голосуємо ритмом сердець.

З російської переклав
Т. Масенко

Микола Нагнибіда

ЛИСТ ДО БУДЬОННОГО

I

В Умань входила кіннота
З дальніх вславлених доріг.
Ранку свіжа позолота
Впала килимом до ніг.
А на списках ластівками
Бились в небі прапорці.
Розчиняли всюди брами —
В гості кликали бійців.

І узявшись за стремена
Йшли старі біля синів,
Грали полум'ям знамена
А під ними, на коні
Командарм Будьонний їхав
В колі друзів бойових,
І заводив пісню стиха
Про станичників своїх.

Дев'ять хлопців спід Азова
Слідом їхали у ряд.
Закривали чорні брови
Чуби — чорний виноград.
Дев'ять вершників у згоді
Мчали рівно — по струні;
Видно в битвах і поході
Нерозлучні довгі дні.

До Будьонного зза рогу
Мчить стрілою вістовий...
Чи віраду чи тривогу
Лист приносить голубий?

„Всі сини мої, Будьонний,
 За тобою вірно йдуть.
 Дав я зброю і попони,
 І вказав до тебе путь.
 Та уже печаль, утому
 Моя старість не дола.
 Поверни ж мені додому
 Одного мого орла.
 Хай він ниву переоре
 Збереже вишневий цвіт,
 Попливе рибалить в море,
 Та скоріш, бо в переліт
 Журавель уже полинув,
 Б'є сполоханим крилом.
 І погорблену хатину
 Хилить вітер за селом“...

Дев'ять хлопців нерухомі
 Ждуть, що скаже командарм.
 Хто із них у ріднім домі,
 Під теплом весінніх хмар
 Шаблю зніме і поставить
 В плуг жаркого скакуна?
 Ідучи по ранніх травах
 Буде мріять: де вона
 Перша Кінна, прокладає
 Героїчну правди путь?
 Командарм листа згортає
 Дев'ять хлопців — ждуть.

Що не хлопець, то й відзнака —
 Дума тихо командарм.
 Цей під Майкопом козакам
 Громовий завдав удар.
 Той в засніжену Касторну
 Вивів перший ескадрон,
 Сотню вовчу, сотню чорну
 Взяв із хлопцями в полон.
 Та в хоробрих у пошані
 На всю армію Степан.
 В чистім полі на кургані
 З ним зустрівся отаман.
 За Царициним, де тирса
 Хвилі носить з краю в край,
 Шаблі вигнуті знялися

Забряжчали — умирай
І над боем ждали птиці
Здобич, з досвіта до дня.
І привів Степан в Царицин
Отаманського коня...

І Будьонний мружить очі,
Повні радості, тепла ...
— В ясні дні, і темні ночі
Твоя шабля зберегла
Гостроту і непокірність —
Гордість воїна в бою.
Ну, Степане, в руки вірні
Старість батька віддаю.
Як повернешся додому
Цю папаху і привіт
Подаруй, віддай старому.
Зберігай вишневий цвіт,
Попливи рибалить в море,
Землю зморену засій.
І скажи: з походу скоро
Вже повернуться усі!

III

Скільки вершнику зустрілось
В полі дальнім журавлів,
Скільки снів йому приснилось
На неораній землі?
Скільки бур його стрічало,
Скільки випало дощів,
Скільки зор над ним упало?
Та коня мерщій, мерщій
Він жене.

Уже станиця
Рідна зводиться здаля;
Ось підгорная криниця,
Бідна батьківська земля
Лежить смугою рудою
По канавах, по горбах.
Скоро й хата за горою ...
Та негадано на шлях
Вийжджа назустріч вершник —
Бородатий дідуган,
І коня спинає перший
І вдивляється ...

— Степан?

І від радості в Степана
Вилітає крик з грудей.
— Батьку рідному пошана!
Куди путь його веде?
— Повертай коня, мій сину,
До Будьонного іду.
Чув, несе на Україну
Шляхта польська біду.
Хай земля іще потужить,
Поки будемо в боях.
Всі сини свободі служать,
З ними буду й я.

Харків, 1937 р.

* * *

То не шумить море,
То не грім гуде,
Армія Червона
У похід іде.

Попереду їде,
Конем виграв,
Командир червоний
І бійців веде.

Вийшла за ворота
Матуся стара,
Упізнала сина
Його наставля:

— Будь здоров, мій сину,
Та влучно стріляй,
Радянську країну
Сміло захищай.

Не давай напасти
Лихим ворогам,
Радянські кордони
Щоб їм не віддав.

Та йще, синочку,
Бережи вождів,
Перекажи Сталіну,
Щоб він довго жив.

Леонід Юхвід

ВЕЛИКИЙ ДЕНЬ

ОПОВІДАННЯ

Виїжджаючи на міст, тачанка вскочила колесами у вибій, ресори бринькнули, і хтось ззаду скрикнув: „ой!“ Озиршись, Оріся побачила Олю.

— Де ти взялася? — здивувалася вона.

Оля, кривлячись з болю, розповіла, що вона почепилася на багажник, а руками трималася за ресору і прищепила руку.

— А ти ж не хотіла їхати?

— Зразу не хотіла, а тепер надумала.

— От і добре. Сідай сюди.

Оля сіла в тачанку. Деякий час їхали мовчки. Потім Оріся ніжно взяла дівчинку за руку.

— Ну, скажи Олю, чого ти гніваєшся?

— Еге, чого... А чого ж ви пішли від нас?

Кілька років Оріся, місцева вчителька, прожила у них хаті. Оля звикла до неї і тепер ніяк не могла примиритися тим, що Оріся від них пішла.

— Я пішла, Олю, зовсім не того, що мені було у вас по-но, чи що, — пояснила вона. — Я пішла до мого Івана. Ти ж казала, що він хороший.

— А хіба він ваш?

— Я, Олю, одружилася з ним.

— А чого ж не було весілля? — аж скрикнула дівчинка.

— Не було, Олю, часу, щоб весілля справляти, — тихо відповіла молода жінка.

Ще до обід, обминувши станцію, що тонула в зелені лип, їхали до депо.

Товариш Степанович, старий машиніст, чекав Орісю в маніжній, окремій кімнатці, що здавалася притуленою до великого червонокам'яного, з округлими великими ворітьми будинку. Він сидів за столиком з паперами, а проти нього, спершись рукою на підвіконня, стояв високий, широкоплечий чоловік у розстебнутій бурій свиті і шкірянці під нею. Побачивши Орісю, він встав і підійшов до неї.

чивши прибулих, товариш Степанович підвівся їм назустріч, а високий чоловік відступив трохи назад. Оріся зупинилася біля порога і підозріло глянула на нього.

— О, та ти з товаришкою,—показуючи на притихлу Олі,—ніби жартома сказав Степанович до Орісі.—Доречно, доречно.—І познайомив Орісю з чоловіком у свиті...

Оля дивилась у вічі високому чоловікові, який наближався до неї і розглядав, наче не вірив очам своїм. Та він враз рвонувся до неї, міцно обняв, підкинув, гаряче цілував, пригорнув до грудей. У Олі аж сльози проступили на очах.

— Дочко ти моя!—вигукнув він.—Дивись, Степанович, Дочка! Га? Яка? Рідна моя!—І знову пригорнув.

Оля мовчала, бо вкрай розгубилась: не хотіла вірити своїм очам. Їх чимсь засліплено! Адже батько загинув на крижині в Байкалі, дядько Яким розказував, а виходить...

— Диви... тато... татусь,—нарешті прошепотіла вона.

— Так і є,—ствердив чоловік у свиті.

—Так і є, так і є,—застукало у грудях.—Так і є! Оля встала, він стоїть, за кілька кроків, і все ще з розкинутими руками у захваті, і дивується, і посміхається. Оля підбігла до Оріся за руку схопила:

— Дивіться, це мій тато! От щастя!

Щасливий батько розсміявся:

— Ах ти ж хороша моя! Була ти тоді така маленька худенька, а тепер, дивись, здорова виросла, вилюдніла.

— І грамотна,—перебила Оля.

— Та ну?

— Тьотя Оріся навчила.—Оля все дивилась на свого батька, пізнавала в його очах—свої; в кольорі білявого волосся—своє; і ніс—рівний, трохи задраний угору; губи міцні, стулені, суворі, і широке, з ямкою підборіддя! Все все рідне, близьке, знайоме! От тільки біля висків, над вухами виросло сиве волосся; та ще вуси з'явилися—світлі, густі, а раніше батько голив їх; і зморшки на лобі, та багато! Ой, тату! а казали, дядько Яким казав, що ви, як з католіків, тікали,—втопилися.

— Пусте, дочко,—спокійно відповів батько, так ніби цього не могло трапитись, але ту ж мить з сумом додав: Все могло бути.

— Розкажіть.

— О, та ти нетерпляча. Іншим разом. Ти краще скажи мені, чи пам'ятаєш, що я тобі обіцяв купити?

— Обіцяли?

— Давно-давно.

— А ну да ж, пам'ятаю. Черевики?

— Правильно!—Батько розкрив чемодан, що стояв біля стіною, і дістав з нього пакуночок.—Ось на, як кажуть: оцяного сім років ждуть, почекала й ти, а тепер маєш свої

черевики та ще з жовтими шнурками.—Батько виправду-
вався:—Ти вже, дочко, прости, що довго чекала. Не з моєї
нини...

— Та я знаю...— перебила Оля.— Все знаю... Ой, дивіться,
дірочка!

Правий черевик був з двома дірочками. Зовсім новий, чор-
ний і блискучий черевик, і з дірочками!? І де? Якраз угорі,
на халявці!

— Нічого, дочко, не журись. Це в Петрограді кулею про-
било. Ану наміряй, чи не тісні?

— Ого, гарні, просторі,— скрикнула Оля і заходилася одя-
гати другий черевик.

— Ох, вибачте мені, Орисю,— повернувся до вчительки
Олин батько.— Дочкою захопився, а ви сховалися. Ану, ну,
виходьте з кутка, на середину, на середину.

Він схопив Орисині руки і ще раз міцно потиснув їх.

Оля вже була в нових черевиках. Ото тільки що один
дірочками, так це пuste, це ж не яканебудь дірочка, но-
жиком чи гвіздком пробита, а кулею! От мама будуть раді!

— Татусю, мама хворіла дуже, в лікарню її возили, а те-
пер уже дома.

— Знаю, знаю,— підхопив батько.— Все знаю. Мені, дочко,
Степанович уже все розказав, заспокоїв.

— Признаюсь,— пожартував Степанович,— випередив вас,
розповів. А тепер до діла.— Він сів на своє місце, за сто-
лом.— Прошу сідати, товариші. Давай, Байдаченку, розказуй,
щоб Орися знала.

Байдаченко розказав, як у Петрограді озброєні робітники
разом з солдатами й моряками завоювали владу, а на кі-
нець долав:

— Село, особливо таке, як наше,— одірване від міста, за
тридцять верст від залізниці,— трохи відстало. Я й не поїхав
прямо додому, знайшов Степановича, щоб наперед довідатись,
що в нашому селі діється. А тут ви так доречно нагодилися.
Які ж там зміни, новини?

— У нашому селі,— підхопила Орися,— біднота готова на
перший наш заклик виступити. Ми роздали їм сімдесят ре-
вольверів і двадцять вісім гвинтівок.

— Знаю, знаю, Степанович поінформував,— сказав Бай-
даченко.

— Дякуючи допомозі товариша Степановича і всього біль-
шовицького комітету депо, нам пощастило озброїти селян
і підготувати їх до боротьби,— додала Орися.

— Що робить пан Костур?— поцікавився Байдаченко.

— Він організував собі цілий загін і добре озброїв його.

— А як почуває себе Клешня?

— Багатіє.

— Піп ще той самий?

— Той.

— Так. Ось це й є той кулак, „о трьох лицах“, — зробив висновки Байдаченко. — Він чинитиме шалений опір...

— Але в нас є чималий актив, — перебила Оріся, — Микита Юхнів, Коваль Максим, Іван Гордіїв, дядько Яким...

— А дядько Гордій? — пригадуючи, спитав Байдаченко.

— Був на війні. Вернувся сліпий.

— Сліпий?!

— Німці газами випекли очі.

— Так...

— Але він теж активний; своїми думами, піснями, оповіданнями, до яких прислухаються люди, він допомагає революції.

— Скажіть, Орісю, ваш актив боездатний?

— Ручуся.

— Його можна швидко зібрати?

— Моментально. В цій справі виявив себе прекрасний організатором Іван. — На цьому слові Оріся пригадала Іванове прохання вернутися ще до вечора. І згадалися погрози куркулів — „прибрати гольтіпацького верховоду“ — так вони називали Івана. Стало тривожно: чи не трапилось чого в селі?.. І вона запропонувала: — Але нам не можна баритися. Давайте їхати.

Байдаченко звернув увагу на її раптову схвилюваність.

— Оріся хвилюється? — зауважив він.

— Ні, я поспішаю... Коли б що не трапилось.

— Ну що ж, поїхали, — погодився Байдаченко, і всі вийшли з кімнати.

Перестрибуючи через колії, обминаючи вагони й паровози, поспішали за Орісею, якій неспокій, здавалося, вступив у ноги.

За коліями на шляху вже стояла запряжена тачанка; кілька робітників кінчали складати в неї гвинтівки; склавши штук сорок, накрили рядом і притрусили сіном; в передок поклали п'ять цинкових скриньок з патронами.

Тільки виїхали за станцію, Оля знову стала виявляти нетерплячість.

— Розкажіть, розкажіть, татусю, як ви тікали!

— Розкажіть, товаришу Байдаченко, — підтримала Оля Оріся.

— Та що ж тут розказувати? Був у мене товариш, Максим. Я познайомився з ним на каторзі, разом ліс рубали. Я йому багато розповідав про село, про тяжке наше життя. Він допоміг мені до кінця зрозуміти несправедливість, у якій тримає людство купка панів.

„Дещо я й сам зрозумів, за боротьбу проти неправди, ви знаєте, і на каторгу потрапив. Та товариш Максим розкрив мені очі на те, як з панамі треба боротися. Тільки разом з робітниками, під їхнім проводом, на чолі з більшовиками

товариш Максим, ясний, світлий, сердечний чоловік, був моїм учителем. Він же подав думку, щоб я тікав з каторги. Якби ви знали, Орися, як він хотів теж тікати, але, на жаль, здоров'я в нього було вже підірване, а шлях далекий, тяжкий. Товариш Максим, як він розказував, ще на заводі почав кашлати, боліли легені, а на каторзі стан його погіршав...

Байдаченко зітхнув і замовк. Орися підвела на нього глибокі, насторожені очі. Він мовчав. Тачанка тихо котилася. Навкруги розкинувся степ, жовтий, осінній.

— Я слухаю,— порушила тишу Орися.— Розказуйте, товаришу Байдаченко.

— Розказуйте, татусю,— приєднала і свій голос Оля.— Як розкажете, то я вам потім розкажу все-все: як Петро спалив; як урядник приїздив про війну об'являти, а королева, та, що ви давно-давно ще теличкою заробили, здохла.

— Почекай, Олю,— перебила Орися,— помовчи.

Оля замовкла, але й батько її мовчав.

— То що ж далі?— ще раз нагадала Орися.

— Далі? Вибачте, Орися, задивився я на степ наш, на простір широкий. Скучив. Який степ!.. Так... Попрощався з товаришем Максимом і рушив лісом у далеку путь, до Байкала. Біля самого озера трапилась пригода, жандарі налетіли. Коли я вже стрибнув на крижину, раптом відчув: наче розпеченим гвіздком проколов хто мене в спину. Все пішло обертом. Прибило мене до берега, хочу підвестися— не можу: руки й ноги відняло, голова обважніла, задихаюсь, в очах темніє...

„Очутився я в теплій, дерев'яній хаті. Рибалки, йдучи берегом, підібрали мене, непритомного. Сподівався я за кілька днів видужати і рушити далі. Але на шостий день кинуло мене в жар, в боках закололо— дихнути важко! Почалося запалення легенів. Рибалки ж уже, розпитавши, знали хто я й що, звідки й куди, розповів я їм усе, по чистій правді, а вони не те, щоб гірше почали ставитися до мене, а ще краще: доглядали, з риби кісточки вибирали і годували мене м'ясою. Стара мати рибалок, у неї було шестеро синів, день і ніч просиджувала у мене в головах. Тяжко було відчувати, що я наліг нежданим тягарем на рибальську родину, життя якої і так безпросвітне. Та хвороба прикувала до їхньої хати. А хворів я довго— і простуда, і рана, крові втратив багато.

„Вряди-годи хтось із рибалок пускався до невеличкого міста, верст за вісімдесят, і вертався звідти з новинами. Так я довідався про зречення Миколи II; про те, що на чолі тимчасового уряду став адвокат Керенський; що він закликає вести війну до „побідного кінця“, а народ— виснажений, постріляний, зголоднілий, зубожілий— вже задихається від гарматного диму й куль, не хоче воювати, бо почав розуміти,

що війна та потрібна тільки панам. Якраз коли став почувати що видужав, довідався, що всі політичні вертаються з каторги. Зібрався в дорогу. Саме осінь заходила, рання зима в тім краї починалася. Дали мені рибалки одежину, клунок з харчами і показали шлях. Старенька рибальська матуся плакала розлучаючись. Старший рибалка, прощаючись, попередив, що обережним був, бо скрізь блукають, мов вовки, вигнані з міст і центру жандарі й урядники, розбоєм промишляють, ватаги збирають, ненависні.

„Вирушив я в дорогу рано-вранці. Треба було хоч що до залізниці дістатися! Шлях до неї лежав на південь, поналісом. Чотири доби тупав я. Легко було б збитися в непрохідну глушину, коли б рибалки не навчили шлях вибирати. Вдень дерева показували його—з півночі на стовбурах мої густий, а з півдня—кора чиста; а вночі шлях показували зірки. Так і дістався до залізниці. Тільки не знати: де станція? В який бік іти? Стою на шпалах і думаю. Можливо ліворуч, може праворуч? Кудю ближче? Там же станція рідко: буває на шістьдесят—сімдесят верст—одна! Що йому робити? І спитати ж ні в кого. Один між небом і землею виникла думка прислухатись, може поїзд іде? Притулившись вухом до рейок, коли чую, дзвенить щось, наче хто молодим по рейках гатить. Подався я на той дзвін, а колія покручена, то в ліс заверне, то на гору, то вниз. Біжу по шпалах. Раптом, кроків за п'ятдесят від себе, біля самого лісу, бачу двоє коней осідланих стоять. „Жандарі!“—майнула думка. І я сховався за дерево. Приглядаюсь. І що б же ви думали? Бачу, два якісь б'ють важким ломом по рейці, вже вбік зсунули. Зрозумів я, що готують вони катастрофу, догадався що має бути зараз поїзд. Озирнувся і помітив, що далеченько чорний дим здіймається.

„Поїзд!“—Не знаю вже яка сила мене підхопила, тільки підскочив я до одного коня, вихопився на нього і погнав понад колією. Чую, на мене стріляють, кулі над самим вухом свистять! А я вже бачу паровоз, чорний, великий, летить мені назустріч. „Стій! Стій!“—кричу, і руками махаю. Проніс повз мене поїзд, гарячою парою обдав; завертаю коня, мчусь за поїздом і кричу: „Стій!“ Пасажири з вікон повисувалися, теж кричать. Нарешті, машиніст зупинив поїзд. З усіх двадцяти вагонів висипали пасажири, оточують мене, розпитують. І раптом чую: „Байдаченко! Невже це ви?“—озирнувся і мені аж дух завило. Стою, очам не вірю. А товариш Максим поспішає до мене, тисне руки, цілує. З'ясувалося, що це якраз їхали в центр триста чоловік політичних засланих. Серед них були й такі, що по двадцять років світу не бачили. Спробуйте ж собі уявити, як мене дякували, як шанували. Аж страшно подумати, що ті жандарі приготували для трьохсот товаришів страшну смерть! Не гаючи часу, полато

или ми колю і рушили далі. На десятий день доїхали ми в Казані. Там на станції я тобі, Олю, і черевики купив.

Він ще говорив, як в Казані за кілька днів дісталися до Петрограда. Тут вони мали побачення з товаришем Леніним. Це було напередодні Сьомого листопада. Ленін і Сталін говорили Всеросійський з'їзд Рад. Товариш Сталін збирав представників усіх народів і національностей Росії. Байдаченко бачив, як великий робітничий Петроград озброювався. Біля пристів, над Невою горіли вогнища; скрізь стояли тисячі робітників, солдатів, матросів, у вікнах чорніли кулемети; сотні шок з гвинтівками поспішали вулицями; на багнетах, на рудях, шапках горіли червоні стрічки. Він чув, як сиві матері шепотіли: „Свобода, свобода“. Він бачив, як їхні сини валилися в бій: „На Зимовий! Геть генерала Корнілова! На Корніловця Керенського!..“ Потім уже з гвинтівкою в руках, він потрапив до великої зали, в Смольному, на мітинг; тисяча чоловік, тисяча революціонерів іменем народу проголосували волю! В цей же день було запропоновано Тимчасовому урядові здати зброю. Але юнкера, що отаборились по бік Неви, пообіцяли Керенському захищати його міністрів. Тоді Байдаченко і ще багато тисяч пішли громити юнкерів. Увечері з Петропавловської фортеці революціонери ще раз запропонували Тимчасовому урядові здатись. Керенський відмовився. Загуркотіли кулемети. Байдаченко та товариш Максим разом з тисячами рушили на штурм Зимового палацу... Під вибухи гармат, в полум'ї, боротьбі, в пороховому диму відбувався Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. Петроградці, москвичі, сибіряки, українці, грузини, білоруси, представники усіх народів слухали Леніна, слухали Сталіна і проголосили переможну Пролетарську Революцію. На другий день після з'їзду Байдаченка й інших покликали до себе Ленін та Сталін і порадили їхати на Україну для боротьби за радянську владу.

І Оріся, і Оля так вслухалися в кожне слово, що не помітили, коли й вечоріти почало. А до села ще було верст п'ять. Раптом біля річки з'явилися два вершники; з'їхавши вниз, вони зішли з коней, пустили їх пастися, а самі пішли подовж берега, підганяючи третього.

— Що воно таке? — здивувався візник.

— Хто й зна, — озвалася Оріся і, хвилюючись, попросила звидше їхати в село.

За кілька хвилин виїхали на високий берег.

Байдаченко пильно вдивлявся, що робили спішені вершники.

— Та вони ж вішають когось! — скрикнув він.

І Оріся і Оля аж підскачили. Справді, кроків за сто від них двоє, перекинувши мотуз через гілку верби, підтягували третього. Байдаченко схопився з тачанки і збіг униз. Оріся і Оля — за ним. Байдаченко одним стрибком опинився на коні

з тих двох, що їх тут залишили пастися. Оріся, наслідуючи його приклад, теж вискочила на коня і, з револьвером у руці, помчала до верби, на якій вже хтось закручувався повішеним. Кати стояли біля верби і потирали собі руки. Зачувши якийсь тупіт, вони кинулися тікати. Пролунало кілька пострілів, і дим закрив від Олиних очей вербу, на якій щойно висіла завішену людину. За кілька хвилин Оля добігла до верби. Оріся стояла наче нежива, закривши руками обличчя, а батько підтримував непритомного чоловіка. Чоловік був синій, на шії багрянний пруг від петлі, руки зв'язані.

— Іване! — скрикнула Оля.

Почувши вигук, Оріся отямилася, кинулася до чоловіка.

Обережно поклали Івана на землю, Байдаченко набрав з річки пригорщу води, помочив йому голову. Іван розплющив очі. Дивився безтямно, не бачачи, хто перед ним. Перед ним був глибоко, потім, як ужалений, схопився і кинувся бігти.

— Іване, куди ти? Івасю!

Орісин голос спинив його. Та спинившись і оглянувшись, заточився враз.

Підбігла Оріся, підтримала. Підоспіла і Оля з батьком.

— Дядько Матвій! — скрикнув Іван. — Де ви взяли мене, бачте, вже встигли були запетлювати... То це такі м'які.

— Я, я, — ствердив Байдаченко. — Ну, давай поцілуємося. Як живий з живим, а то дивлюсь, вже вмирати зібрався.

— Розумієте, — і вони поцілувалися, — розумієте, по оці вже треба мені було до Іваненка, що за балкою живе. І я через лужок, вже до хати доходжу, коли це зза кути двох двоє. Здорові катюги — враз скрутили, рот заткнули й потягли. „З наказу пана Костура, — кажуть, — ми тебе поклали симо“.

Оріся не дослухала до кінця, припала лицем до Іванових грудей. Іван стиснув її в обіймах. Потім почав допитувати, що та як і звідки, і хоч Байдаченко все обіцяв розповісти згодом, але хвилин з десять прогаяли.

— Гей, дивіться, — раптом крикнув Іван, показуючи руку в сторону панського маєтку.

Всі озирнулися. Там понад берегом просувалося чимало піших костурівців. В одну мить Байдаченко підхопив на коня Олю, а Оріся з Іваном скочили на другого коня і погналися до тачанки. Треба було поспішати, щоб костуровці не перерізали шляху.

Як вихор влетіли в село. Байдаченко, Оріся й Іван розіхалися в різні місця підготовляти надійних людей, а Олі з Іваном лізли влізти на дзвіницю і щосили дзвонити, людей збирати на майдан.

Мотуз, що звисав од бовкала, Оля не дістала, але, щастя, церковні двері не були замкнені. Вона тихенько, з тремтінням, відчинила їх трохи, пролізла боком, за якусь мить

була біля драбини. Ступивши на перший шабель, почувла побожний вигук попа Якова:

— Куди ти, чортове насіння?!

Та вона, як кішка, побралася вгору. Піп подався за нею. Оля чула, як під його ногами дедалі ближче рипіли шаблі. От-от наздожене, упіймає! Та в найкритичнішу хвилину її врятував черевик. Наздогнавши Олю, піп схопив її за ногу, окраз за черевик, і щосили потяг униз. Оля рвонула ногу, черевик сприснув, і переслідувач, втративши рівновагу, полетів униз разом з новим Олиним черевиком.

А Оля за хвилину була вже на дзвіниці і вхопилася за мотуз, що звисав від найбільшого дзвона. Звуки залунали навкруги, полетіли над селом, постукалися до кожної хати, розбудили сплячих, підвели старих і молодих.

— Тривога!

— На майдан!

— Сюди! Сюди! Сюди!

Люди бігли і збиралися на майдані, біля церкви. З дзвіниці Олі видно було тачанку з батьком і кількома селянами. Вони були біля хати Юхнів. До них вискочив Микита, потім метнувся назад до хати і вибіг з гвинтівкою.

— Бом! Бом! Бом!— гуде дзвін.

Біля церкви вже ціла юрба! І ще поспішають. З усіх вулиць бігли люди. От Іван верхи промчав.

Прибіг коваль Максим:

— Братці!— почувла Оля його гучний голос,— Матвій Байдаченко приїхав!

В цей час на вулиці показався староста Клешня. Він поспішав прямо на людей; побачивши в кожного третього гвинтівку чи револьвер, схопився за голову:

— Господи!— і подався назад, додому; більше не показувався.

Олі дух перехопило. Жарко. Мотуз руки нарізав. Але що з того? Пусте! Аби люди збирались!

Олі радісно, як ніколи! Адже це вона допомагає збирати людей. Б'є на сполох... Яке хороше почуття народжується від корисного діла!

Аж тут засичало позаду:

— Спинись, сволоч!

Піп! І не вбився ж! А сопе як! Хай сичить, вона не перестане.

Ще з більшою силою розгойдувала бовкало, дзвонила як на пожежу.

Розлютований піп обома руками здавив тоненьке горло дівчинки. Оля задихнулася. Мотуз вислизнув з ослабілих рук.

— Пу-усти,— ледве вимовила.

— Задушу, задушу прокляту!— бризнув піп слиною.

Здалека вдарило кілька пострілів. Отець Яків затремтів з переляку і безсило прихилився до стінки, пустивши дівчинку. Оля стрімголов кинулася вниз. І хоч як поспішала, а підхопила вниз свій новенький черевик...

Батько стояв на тачанці, оточений кількома сотнями людей, серед яких багато було озброєних. Прямо між людьми на отих відібраних у костуровців конях сиділи Микита й Іван. Поблизу стояла Оріся. Оля глянула на дзвіницю: біля чорного порожнього вікна бовваніла кудлата попова голова. Ми моволі посміхнулася, згадавши, як він з черевиком у руш копірсавав носом драбину...

На майдані, мов дим, стояв крик. Люди, знявши шапки і підводячи руки, вітали:

— Диви!— кричали вони,— Матвій! Матвію, брате!

На тачанку виліз коваль Максим у червоній сорочці. Він обняв Байдаченка і поцілував, закривши йому густою бородою обличчя.

— Тихо, товариші!

— Хай Матвій говорить.

Байдаченко простяг перед собою руку. Всі замовкли.

— Товариші,— звернувся він до натовпу.— Хоч у лютому царя Миколу народ скинув, та владу захопили пройдисвіти, які неодноразово зраджували робочий клас і бідніше селянство. Замість того, щоб припинити війну, вони, на догоду буржуям і поміщикам, кликали народ воювати „до побідного кінця“. Це їм треба для того, щоб кров'ю одвернути увагу народу від боротьби проти буржуїв і поміщиків. Товариші, сім місяців так званий Тимчасовий уряд на чолі з базікою і пустословцем Керенським не випускав з рук державного керма. І що ж ми бачимо? Пан Костур сидить на місці, як той павук, захопив землі, ще й вішає наших хлопців. Сьогодні, оце їдучи сюди, щасливо врятували Івана, Гордійового сина. Хотіли його Костурові вояки на вербі повісити. Що ж, товариші, будемо терпіти й далі? Хай вішають?!

Байдаченко зупинився, в натовпі загомоніли:

— Не дамо!

— Не дозволимо!— і підняли над головами гвинтівки.

— Товариші!— вів далі Байдаченко.— Ви ще не всі знаєте про те, що кілька днів уже минуло, як у Петрограді, Москві, Харкові та інших містах владу відвоювали більшовики на чолі з Володимиром Ільїчем Леніним. Передаю вам привіт особисто від вождів революції!

Ці прості, але запально вимовлені слова викликали бурхливий крик радості. Потім на мить впала раптова тиша. Майданіби застиг. Але ця зрозуміла збентеженість тривала до першого сигналу, який подав коваль Максим. Він зірвав з себе червону сорочку і, піднявши її високо над головою, закричав:

— Братці! Хай живе воля!

— Хай живе Пролетарська Революція! — кинув гасло Байдаченко.

— Слава! Слава! — підхопили всі.

А червона сорочка пішла по руках: кожний хотів відірвати собі хоч маленький клаптик червоної матерії і прикрасити їм свого картуза чи шапку. Всі заметушилися, загукали, полетіли вгору шапки з червоними стрічками, коваль вимагував піднятою гвинтівкою, і на вітерці розвивався розпоротий червоний рукав од його сорочки. Люди в якомусь захваті, радісному пориві обіймалися, цілувалися, поздравляли один одного, як у велике свято. Ще ніколи такого не було біля церкви, на майдані.

— Товариші! — знову звернувся до натовпу Байдаченко. — Товариші! Дозвольте вам прочитати відозву Всеросійського З'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів та делегатів від селянських рад. — Він розгорнув привезену з Петрограда газету „Робочий и солдат“, і голосно, на весь майдан почав читати:

Робітникам, солдатам і селянам!

Другий Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів відкрився. На ньому представлена величезна більшість Рад. На з'їзді присутній і ряд делегатів від селянських Рад. Повноваження угодовського ЦВК кінчилися. Спираючись на волю величезної більшості робітників, солдатів і селян, спираючись на переможне повстання робітників і гарнізону, що сталося в Петрограді, з'їзд бере владу в свої руки.

Тимчасовий уряд скинуто. Більшість членів Тимчасового уряду вже заарештована.

Радянська влада запропонує негайний демократичний мир усім народам і негайне перемир'я на всіх фронтах. Вона забезпечить безплатну передачу поміщицьких, удільних і мануфактурських земель в розпорядження селянських комітетів, відстоїть права солдата, провівши повну демократизацію армії, встановить робітничий контроль над виробництвом, забезпечить своєчасне скликання Установчих зборів, подбає про поставку хліба до міст і предметів першої потреби на село, забезпечить усім націям, що населяють Росію, справжнє право на самовизначення.

З'їзд постановляє: вся влада на місцях переходить до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, які й повинні забезпечити справжній революційний порядок.

З'їзд закликає солдатів в окопах до пильності й стійкості. З'їзд Рад певен, що революційна армія зуміє оборонити революцію від усяких замахів імперіалізму, поки новий уряд не доб'ється укладання демократичного миру, що його він безпосередньо запропонує усім народам. Новий уряд вживе всіх заходів до того, щоб забезпечити революційну армію усім

потрібним, шляхом рішучої політики реквізицій і оподаткування імущих класів, а також поліпшить становище солдатських сімей.

Корніловці — Керенський, Каледін і ін. — роблять спробу вести військо на Петроград. Декілька загонів, що їх обманним шляхом рушив Керенський, перейшли на сторону повсталого народу:

Солдати, вчиніть активний опір корніловцovi Керенському! Будьте на сторожі!

Залізничники, спиняйте всі ешелони, які посилає Керенський на Петроград!

Солдати, робітники, службовці, — у ваших руках доля революції і доля демократичного миру!

Хай живе революція!

Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. Депутати від селянських Рад.

Поки Байдаченко читав, на майдані панувала увага й тиша. Сотні людей прислухалися до глибокого, переконливого голосу; те, що вони чули, збуджувало волю, наливало сили, кликало до боротьби, запалювало відвагою, надихало вірою в нову, щасливу долю, якої так давно чекали.

Оля вилізла на тачанку і стояла біля батька, який своєю постанню піднімався вище всіх. В ці хвилини Оля відчувала, що таке щастя! Почуття особливої, досі незнаної радості від усіх, за все, за зрозуміле й незрозуміле, за все, що бачить, за все, що чує, і почуття гарячої, могутньої гордості за батька билася в молодому, ще дитячому серці.

Стоячи на тачанці і в захопленні озираючись навкруги, Оля перша побачила ще здаля свою матір, схопила батька за рукав і радісно сказала:

— Татусю, аж он і мама.

Батько круто повернувся у той бік, куди показала Оля, і змахав руками. А мати добігла до натовпу і, розгублена, стала перед ним, мов перед стіною. Та її побачили люди. В одну мить дали дорогу. Кожний виказував свою велику пошану до неї. Сторонячись, стиха говорили:

— Настраждалась.

— Бідолашна.

І зустрілися. Ця зустріч не могла б не зворушити й найтвердіше серце, а тим паче настраждані серця людей, що добре знали їхнє життя — гірке, гіркіше полинину. І тому кожен хотів, щоб вони зустрілися швидше. Увесь натовп поступився; лиця сяяли, очі світилися; всі тихо, мовчки, від щирого серця раділи. Батько теж сміявся, бентежився, захоплений очима оглядався на людей; розстебнув комірець, а свілий чуб, спітнілий, блискучий, прилип до чола... А мати!

сонце визирнуло зза хмар! Хай котяться з очей сльози — нічка! Але, нарешті, і на її висхлому обличчі грає усмішка! Як дивно, Оля ніколи не бачила, щоб її мама сміялася. Раділа. І радіючи дивувалася. Де ж було не дивуватися, коли власні очі побачила того, з ким пани насильно розлучили, того люди в балачках давно поховали, над ким проливали року в рік сльози, від яких би ніколи не висохла могила! Тільки ніжно обіймав рідні плечі і раз-у-раз повторював:

— Одарко... Одарочко...

Він обіймав її, пригортав до себе, а всі дивилися на них собі раділи. Люди, щасливі, переживали разом з ними і свою радість.

— Мамо, мамо, а дивіться, що в мене,—привернула Оля до себе увагу і виставила наперед ноги в нових черевиках.

Мати, так вражена несподіваним щастям, що була не могла Олі, тепер взяла її в свої обійми, притиснула до своїх плечей:

— Дочекалась, Олюню, дочекалась батька. Дивися ж, дивися, Олюню, ти ж забула вже свого батька.

— От іще, таке скажете, і зовсім не забула.

До тачанки протовпився Іван:

— Пан Костур зібрав усю свою варту.

— Скільки? — коротко, спокійно спитав Байдаченко.

— Чоловіка сто.

— Де вони?

— Біля маетку. Вони були посунули сюди, але побачили зброєних людей і не наважились.

— Товариші,—звернувся батько до всіх, та так голосно, що на дзвіниці луна відгукнулась.—Товариші! Пан Костур збирав з усіх усюд розбишак та прихвоснів своїх. Товариші! Проженемо пана з його найманою вартою, тільки знайте—боротьба буде кривава. Пан так не поступиться. Землю в тарілочки не піднесе, як йому хліб-сіль хто й зна за віщо відносили. Хто готовий за революцію вмерти, той з нами!

— Правильно! Тільки так і треба! — загукали з усіх кінців.

— Або смерть, або земля і свобода.

— Геть пана Костура з його вартою!

— Веди нас, Матвію, веди!

— Ті, що в солдатах бували, наперед,—закомандував Байдаченко.—Стройся по два. Решта, хто має зброю, стройся по десять чоловіка отам ліворуч, з краю майдану.

Потім Байдаченко поставив на чолі кожної групи з десяти чоловіка по одному з тих, що побували вже на війні. А за кілька хвилин він повів свій загін на костурівців.

Майдан дуже швидко спорожнів. Заходила ніч. А посеред майдану стояли Оля з матір'ю і все ще ніяк не могли збагнути цього великого дня, такого ясного на щасливі події.

Степан Крижанівський

ЗОЛОТІ КЛЮЧІ

Колись давно у сутінь та негоду,
Коли були пани й раби, вночі,
Пани украли нишком у народу
І заховали золоті ключі.

Ключі приходились до щастя й долі,
До всіх наук, мистецтва й майстерства
І опинилися в гіркій неволі
І труд народу і його слова...

За брамами, в глибокім підземеллі
Людські таланти замкнені були.
Нащо панам таланти? Їм на землі
Потрібне бидло — люди та воли...

Коли було невільниця співала,
Схиляючись у полі на межу,
Орлям підбитим пісня упадала
На чорну землю — рідну і чужу.

Коли сопілка сумовито грала
В руках умілих пастуха-митця,
Лише ліси та луки наслухали
Вигадливі мелодії співця.

А ті, що ізходилили дорогу
До скарбів замкнених на люте зло,
У двері билися біля порогу,
Але ключів до щастя — не було!

І гинули... Зате пани сумлінно
В своїх піснях плели густу брехню,
Про рай земний... А скрізь по Україні
Вже гнів кресав як іскри із огню.

Вже вирости нові богатирі,
Сини великих мрій робітничого роду.
Вони павів прогнали в тій порі,
Ключі до щастя віддали народу.

Ключі ті революція взяла
І скарби глибоко заховані відкрила,
І наша рідна музика зняла.
Зав'язані в старому світі крила.

І пісню відімкнули ті ключі
Одвічно юну, невмирущу пісню,
Вона полинула у далечінь,
Як щастя нашого крилатий вісник.

І вийшов танець — молодий юнак,
Незрівняний, бурхливий і натхненний.
Усі вони — життя нового знак,
Бо край у нас музичний та пісенний.

По-новому звучать старі пісні,
Їх наша радість оновляє нині,
Почуєш їх узимку й навесні
Із вуст красуні-дівчини й дитини.

То славить ризволений наш нарід
Нового світу веліч. На простори
Виходить пісня, йде річками вбрід,
Сягає в даль через найвищі гори.

Ширяє в небі як гірський орел,
Б'є спід землі прозорими ключами,
Я припадаю до її джерел,
Несу її над селами й містами.

Співай, співай, моє одверте серце
Про веліч Леніна і Сталіна. Хвала
Вождам народу вільного, бо все це
Нам мати - революція дала!

Харків, 1937 р.

Григорій Кот

ВИХОДИТЬ ПОЇЗД...

Виходить поїзд. На путях
Ми ще не бачили такого.
Це — розгортається життя,
Це — стукіт серця молодого.

Він носить ім'я дороге
І пронесе його навіки
Через ліси, дзвінкі мости,
Через мої веселі ріки.

І пролунає дужий свист
Під голубе, широке небо,
Заводить славний машиніст
Найкращу пісеньку про тебе.

На рейках сталінці летять,
Летять прискорено і строго.
Це — розгортається життя,
Це — стукіт серця молодого.

Дніпропетровськ,
Березень 1937 р.

* * *

*Рано вранці, на світанку —
Ще й росою вкрито лист,
А на „Інтері“ переднім
Комсомолець - тракторист.*

*Рано вранці, на світанку
З долу тихий вітерець,
А на „Інтері“ переднім
Та й червоний прапорець.*

*На тім прапорі червонім
Пятикутняя зоря
Прапор в того тракториста,
Що найбільше ізоров.*

*Вишивала прапор мила:
Вийди ж, виглянь, подивись,—
Чи не він то попереду,
Комсомолець - тракторист.*

*Рано вранці, на світанку —
Ще й росою вкрито лист,
День - у - день він попереду,
Комсомолець - тракторист.*